

228⁴/₁₄₈

496.576

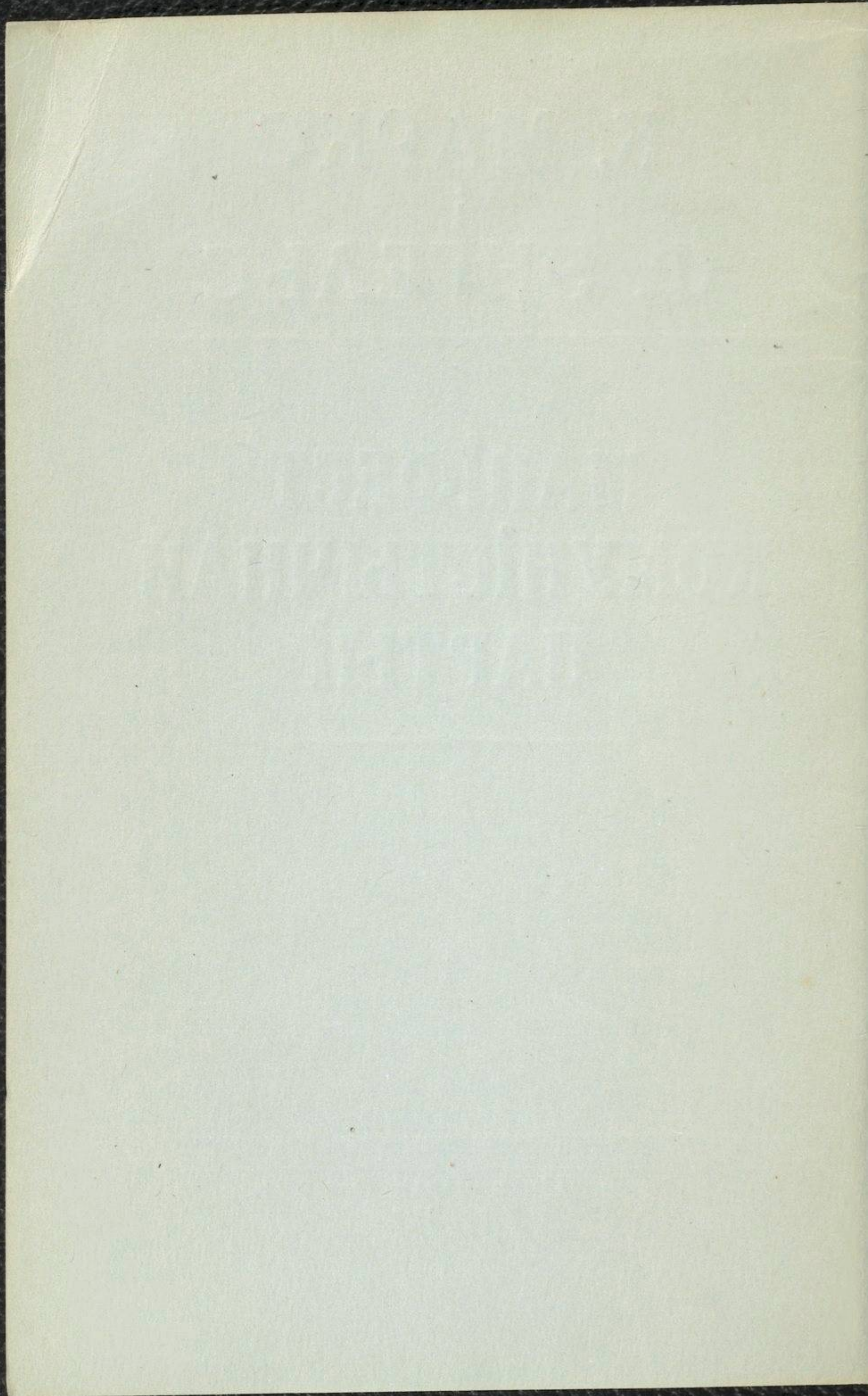
1016

К. МАРКС
і
Ф. ЭНГЕЛЬС

МАНІФЕСТ
КОМУНІСТЫЧНАЙ
ПАРТЫІ

Бібліотечна
ЭНГЕЛЬС

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БССР
МІНСК 1948

К. МАРКС і Ф. ЭНГЕЛЬС

МАНІФЕСТ
КОМУНІСТЫЧНАЙ
ПАРТЫІ

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БССР
МІНСК 1948

З М Е С Т

Прадмова да нямецкага выдання 1872 года	3
Прадмова да рускага выдання 1882 года	6
Прадмова да нямецкага выдання 1883 года	8
3 прадмовы да нямецкага выдання 1890 года	9

МАНИФЕСТ КОМУНІСТЫЧНАЙ ПАРТЫІ

I. Буржуа і пролетары	14
II. Пролетары і комуністы	27
III. Соцыялістычная і комуністычная літаратура	36
1) Рэакцыйны соцыялізм	36
а) Феадальны соцыялізм	36
б) Дробнабуржуазны соцыялізм	38
в) Нямецкі, або «ісцінны», соцыялізм	40
2) Кансерватыўны, або буржуазны, соцыялізм	43
3) Крытычна-утапічны соцыялізм і комунізм	44
IV. Адносіны комуністаў да розных апазіцыйных партый	47

Рэдактар перакладу *М. Волгіна*
Тэхрэдактар *Я. Карпіновіч*
Карэктар *Н. Гурын*

1.496.576

АТ 01432 Падпісана да друку 29/І 1948 г. Тыраж 20000 экз.
Папера 84×108/32 Уч. аўт. арк. 2,8 Друк. арк. 3. Заказ 9.

Друкарня ім. Сталіна, Мінск, Пушкіна 55

1949 и 32/25

ПРАДМОВА ДА НЯМЕЦКАГА ВЫДАННЯ

1872 года

«Саюз комуністаў»¹, міжнародная рабочая арганізацыя, якая пры тагочасных умовах, зразумела, магла быць толькі арганізацыяй тайнай, на кангрэсе, які адбыўся ў лістападзе 1847 г. у Лондане, даручыла ніжэйпадпісаўшымся выпрацаваць прызначаную для апублікавання разгорнутую тэарэтычную і практычную праграму партыі. Так узнік ніжэйпаданы «Маніфест», рукапіс якога быў адпраўлен для надрукавання ў Лондан за некалькі тыдняў да лютаўскай рэвалюцыі². Выданы спачатку па-нямецку, «Маніфест» вытрымаў на гэтай мове ў Германіі, Англіі і Амерыцы па крайняй меры дванаццаць розных выданняў. На англійскай мове ён упершыню паявіўся ў 1850 г. у Лондане ў «Red Republican», у перакладзе міс Элен Макфарлейн, а затым у 1871 г., па меншай меры ў трох розных перакладах, — у Амерыцы. На французскай мове ён у першы раз вышаў у Парыжы незадоўга да чэрвеньскага паўстання 1848 г. і нядаўна — у нью-йоркскім «Le Socialiste». Падрыхтоўваецца новы пераклад. На польскай мове ён паявіўся ў Лондане неўзабаве пасля першага нямецкага выдання. На рускай — у Жэневе ў 60-х гадах. На дацкую мову ён быў перакладзен таксама неўзабаве пасля свайго выхаду ў свет.

Як ні моцна змяніліся ўмовы за апошнія дваццаць пяць гадоў, аднак развітыя ў гэтым «Маніфесце» агульныя асноўныя палажэнні застаюцца ў цэлым зусім пра-

¹ Гл. артыкул Энгельса «Да гісторыі Саюза комуністаў», т. II Выбр. тв. К. Маркса. Рэд.

² Маецца на ўвазе лютаўская рэвалюцыя 1848 г. у Францыі. Рэд.

вільнымі і да цяперашняга часу. У асобных месцах варта было-б унесці некаторыя папраўкі. Практичнае прымяненне гэтых асноўных палажэнняў, як гаворыць сам «Маніфест», будзе ўсюды і заўсёды залежаць ад існуючых гістарычных умоў, і таму рэволюцыйным мерапрыемствам, выстаўленым у канцы II раздзела, ні ў якім разе не надаецца самадаўлеючага значэння. У цяперашні час гэта месца варта было-б у многіх адносінах выкласці інакш. У выніку велізарнага развіцця буйнай прамысловасці за апошнія дваццаць пяць гадоў і ідучага побач з ім росту партыйнай арганізацыі рабочага класа; у выніку практычнага вопыту спачатку лютаўскай рэволюцыі, а пасля, у яшчэ большай меры, Парыжскай комуны, калі ўпершыню палітычная ўлада на працягу двух месяцаў знаходзілася ў руках пролетарыята, гэтая праграма цяпер месцамі ўстарэла. У асаблівасці Комуна даказала, што «рабочы клас не можа проста авалодаць гатовай дзяржаўнай машынай і пусціць яе ў ход для сваіх уласных мэт» (гл. «Der Bürgerkrieg In Frankreich. Adresse des Generalrats der Internationalen Arbeiterassoziation», deutsche Ausgabe, S. 19¹, дзе гэта думка развіта паўней)². Далей, зразумела само сабою, што крытыка соцыялістычнай літаратуры для цяперашняга часу з'яўляецца няпоўнай, таму што даведзена толькі да 1847 г.; так-жа сама зразумела, што заўвагі аб адносінах камуністаў да розных апазіцыйных партый (раздзел IV), калі ў асноўных рысах правільны і для сёнешняга дня, то ўсё-ж у сваіх дэталях устарэлі ўжо таму, што палітычнае становішча зусім змянілася і большасць пералічаных там партый сцёрта гістарычным развіццём з твару зямлі.

Аднак «Маніфест» з'яўляецца гістарычным дакументам, змяняць які мы ўжо не лічым сябе больш у праве.

¹ Гл. К. Маркс. «Грамадзянская вайна ў Францыі. Адозва Генеральнага Савета Міжнароднага Таварыства Рабочых», т. II Выбр. твораў. Рэд.

² Гл. т. II Выбр. тв. К. Маркса. Гэты «... асноўны і галоўны ўрок Парыжскай Комуны, — пісаў Ленін у сваёй рабоце «Дзяржава і рэволюцыя» (1917 г.), — Маркс і Энгельс лічылі маючым такую гіганцкую важнасць, што яны ўнеслі яго, як істотную папраўку да «Камуністычнага Маніфеста». «І іменна гэты ўрок, — пісаў далей Ленін, — не толькі зусім забыты, але і проста скажоны пануючым, кауцкіянскім, «тлумачэннем» марксізма!» (Творы, т. XXI, стар. 394, 395). Рэд.

Магчыма, наступнае выданне ўдасца забяспечыць уведзінамі, ахапляючымі прамежак ад 1847 г. да нашых дзён; гэтае выданне «Маніфеста» было прадпрынята настолькі нечакана для нас, што ў нас не было часу для гэтай работы.

Карл Маркс. Фрыдрых Энгельс.

Лондан, 24 чэрвеня 1872 г.

ПРАДМОВА ДА РУСКАГА ВЫДАННЯ

1882 года

Першае рускае выданне «Маніфеста камуністычнай партыі» ў перакладзе Бакуніна паявілася ў пачатку 60-х гадоў у друкарні «Колокола». У той час рускае выданне «Маніфеста» магло здавацца на Захадзе не больш як літаратурным кур'ёзам. У цяперашні час такі погляд быў-бы ўжо немагчымы. Да якой ступені абмежаваны абсяг распаўсюджвання меў тады (снежань 1847 г.) рух пролетарыята, лепш за ўсё паказвае апошні раздзел «Маніфеста»: Адносіны камуністаў да розных апазіцыйных партый у розных краінах. У ім нехапае якраз Расіі і Злучаных Штатаў. Гэта быў час, калі Расія з'яўлялася апошнім вялікім рэзервам усёй еўрапейскай рэакцыі. Эміграцыя ў Злучаныя Штаты паглынала збыткоўныя сілы еўрапейскага пролетарыята. Абедзве гэтыя краіны забяспечвалі Еўропу сыравінай і служылі ў той-жа час рынкам для збыту яе прамысловых вырабаў. Абедзве яны, значыцца, з'яўляліся тады так ці інакш аплотам існуючага грамадскага ладу Еўропы.

Да якой ступені змянілася гэта цяпер! Іменна еўрапейская іміграцыя садзейнічала каласальнаму развіццю земляробства ў Паўночнай Амерыцы, якое сваёй канкурэнцыяй хістае буйнае і дробнае еўрапейскае землеўладанне ў самых яго асновах. Яна дала, апрача таго, Злучаным Штатам магчымасць узяцца за эксплуатацыю іх багатых крыніц прамысловага развіцця ў такіх размерах і з такой энергіяй, якія ў кароткі час павінны пакласці канец прамысловай манополіі Заходняй Еўропы і асабліва Англіі. Абедзве гэтыя акалічнасці ў сваю

чаргу ўздзейнічаюць у рэволюцыйным сэнсе і на Амерыку. Дробная і сярэдняя пазямельная ўласнасць фермераў, аснова ўсяго яе палітычнага ладу, перамагаецца мала-памалу канкурэнцыяй велізарных ферм; у той-жа час у прамысловых акругах упершыню развіваецца шматлікі пролетарыят і наймаверная канцэнтрацыя капіталаў.

Пяройдзем да Расіі. У перыяд рэволюцыі 1848—1849 гг. не толькі еўрапейскія манархі, але і еўрапейскія буржуа знаходзілі ў рускім умяшанні адзінае выратаванне супроць пролетарыята, які толькі што пачаў прабуджацца. Цара абвясцілі главою еўрапейскай рэакцыі. Цяпер ён — ваеннапалонны рэволюцыі, які ўтрымліваецца ў Гатчыне, і Расія прадстаўляе сабою перадавы атрад рэволюцыйнага руху ў Еўропе.

Задачай «Комуністычнага маніфеста» было абвясціць немінуча надыходзячую пагібель сучаснай буржуазнай уласнасці. Але побач з хутка ўзрастаючай капіталістычнай гарачкай і буржуазнай пазямельнай уласнасцю, якая толькі цяпер утвараецца, мы знаходзім у Расіі большую палавіну зямлі ў абшчынным уладанні сялян. Паўстае пытанне цяпер: ці можа руская абшчына—гэтая, праўда, значна ўжо разбураная форма першабытнага калектыўнага ўладання зямлёй — непасрэдна перайсці ў вышэйшую, комуністычную форму землеўладання? Або, наадварот, яна павінна прайсці спачатку той-жа працэс разлажэння, які яна праходзіць у гістарычным развіцці Захада?

Адзіны магчымы ў сучасны момант адказ на гэтае пытанне заключаецца ў наступным. Калі руская рэволюцыя паслужыць сігналам рабочай рэволюцыі на Захадзе, так што абедзве яны папоўняць адна другую, то сучасная руская абшчынная ўласнасць на зямлю можа з'явіцца зыходным пунктам комуністычнага развіцця.

Карл Маркс. Ф. Энгельс.

Лондан, 21 студзеня 1882 г.

ПРАДМОВА ДА НЯМЕЦКАГА ВЫДАННЯ

1883 года

Прадмову да гэтага выдання мне прыходзіцца, на жаль, падпісваць аднаму. Маркс — чалавек, якому ўвесь рабочы клас Еўропы і Амерыкі абавязан больш, чым каму-б то ні было, — спачывае на Хайгейцкіх могілках, і магіла яго парасла ўжо першай травой. Пасля яго смерці ўжо ва ўсякім выпадку не можа быць гутаркі аб пераробцы або дапаўненні «Маніфеста». Тым больш я лічу неабходным з поўнай яснасцю яшчэ раз заявіць тут наступнае:

Асноўная мысль, якая праходзіць чырвонай ніткай праз увесь «Маніфест», мысль, што эканамічная вытворчасць і немінуча выцякаючая з яе будова грамадства любой гістарычнай эпохі ўтвараюць аснову яе палітычнай і разумовай гісторыі; што ў адпаведнасці з гэтым (з часу разлажэння першабытнага абшчыннага землеўладання) уся гісторыя была гісторыяй класавай барацьбы, барацьбы паміж эксплуатаемымі і эксплуатуемымі, падначаленымі і пануючымі класамі на розных ступенях грамадскага развіцця, і што цяпер гэта барацьба дасягнула ступені, на якой эксплуатаемы і прыгнечаны клас (пролетарыят) не можа ўжо вызваліцца ад эксплуатаючага і прыгнятаючага яго класа (буржуазіі), не вызваляючы ў той-жа час усяго грамадства назаўсёды ад эксплуатацыі, прыгнечання і класавай барацьбы,— гэтая асноўная мысль належыць цалкам і выключна Марксу¹.

Я гэта гаварыў ужо неаднаразова, але іменна цяпер неабходна прадпасаць гэтую заяву і самому «Маніфесту».

Ф. Энгельс

• Лондан, 28 чэрвеня 1883 г.

¹ «Да гэтай мыслі»,—пісаў я ў прадмове да англійскага перакладу, — «якая, на маю думку, павінна для гісторыі мець такое-ж значэнне, якое для біялогіі мела тэорыя Дарвіна, абодва мы паступова набліжаліся яшчэ за некалькі год да 1845 г. У якой меры мне ўдалося прасунуцца ў гэтым напрамку самастойна, лепш за ўсё можна меркаваць па маёй рабоце «Становішча рабочага класа ў Англіі». Калі-ж вясною 1845 г. я зноў сустрэўся з Марксам у Бруселі, ён ужо распрацаваў гэтую мысль і ізлажыў яе мне амаль у такіх-жа ясных выражэннях у якіх я прывёў яе тут». (Зайвага Энгельса да нямецкага выдання 1890 г.).

З ПРАДМОВЫ ДА НЯМЕЦКАГА ВЫДАННЯ

1890 года

«Маніфест» меў свой уласны лёс. Пры сваім паяўленні ён быў (як гэта даказваюць пераклады, адзначаныя ў першай прадмове) з захапленнем сустрэты тады яшчэ нешматлікім авангардам навуковага соцыялізма, але неўзабаве быў адцяснёны на задні план рэакцыяй, якая пачалася ўслед за паражэннем парыжскіх рабочых у чэрвені 1848 г., і, нарэшце, асуджэннем кельнскіх камуністаў у лістападзе 1852 г. быў «на законнай падставе» абвешчан па-за законам.

Звязаны з лютаўскай рэвалюцыяй рабочы рух знік з грамадскай арэны, а разам з ім адышоў на задні план і «Маніфест».

Калі еўрапейскі рабочы клас зноў дастаткова ўмацаваўся для новага наступлення на ўладу пануючых класаў, узнікла «Міжнароднае Таварыства Рабочых». Яго мэтай было аб'єднаць у адну вялікую армію ўсе бодзольныя сілы рабочага класа Еўропы і Амерыкі. Таму яно не магло адпраўляцца *непасрэдна* ад прынцыпаў, выкладзеных у «Маніфесце». Яно павінна было мець такую праграму, якая не закрывала-б дзвярэй перад англійскімі трэд-юніёнамі, французскімі, бельгійскімі, італьянскімі і іспанскімі пруданістамі і нямецкімі ласальянцамі¹. Такая праграма—тлумачальная запіска да статута Інтэрнацыянала — была напісана Марксам з майстэрствам, якое павінны былі прызнаць нават Бакунін і анархісты. Маркс быў зусім упэўнен у канчатковай перамозе прынцыпаў, выстаўленых у «Маніфесце», цалкам пакладаючыся пры гэтым на інтэлектуальнае развіццё рабочага класа, якое павінна было з'явіцца немінурым плодам сумеснага дзеяння і абмеркавання. Падзеі і перыпетыі барацьбы супроць капітала, — прычым паражэнні яшчэ больш, чым перамогі, — не маглі не паказаць змагаючымся ўсю безгрунтоўнасць тых усератуючых сродкаў, якіх яны да таго часу прытрымлі-

¹ У зносінах з намі Ласаль заўсёды прызнаваў сябе «вучнем» Маркса і, у якасці гэтакага, стаяў, зразумела, на глебе «Маніфеста». Інакш абстаяла справа з тымі яго паслядоўнікамі, якія ішлі далей яго патрабавання вытвараючых таварыстваў з дзяржаўным крэдытам і якія падзялялі ўвесь рабочы клас на староннікаў дзяржаўнай дапамогі і староннікаў самадапамогі. (*Заўвага Энгельса.*)

валіся, і зрабіць іх галовы больш успрыёмальнымі да грунтоўнага разумення сапраўдных умоў вызвалення рабочых. І Маркс быў праў. У 1874 г., у момант распаду Інтэрнацыянала, рабочы клас быў ужо зусім не той, якім ён быў пры аснаванні Інтэрнацыянала ў 1864 г. Пруданізм у раманскіх краінах і спецыфічнае ласальянства ў Германіі знаходзіліся пры апошнім кананні, і нават тагочасныя архі-кансерватыўныя англійскія трэд-юніёны паступова набліжаліся да моманту, калі старшыня іх кангрэса ў Суонсі ў 1887 г. змог сказаць ад іх імені: «Кантынентальны соцыялізм больш нас не палохае». Але ў 1887 г. кантынентальным соцыялізмам была амаль выключна тэорыя, ізложаная ў «Маніфесте». Такім чынам, гісторыя «Маніфеста» да пэўнай ступені адлюстроўвае гісторыю сучаснага рабочага руху з 1848 г. У цяперашні час ён несумненна з'яўляецца самым распаўсюджаным, найбольш міжнародным творам усёй соцыялістычнай літаратуры, агульнай праграмай многіх мільёнаў рабочых усіх краін ад Сібіры да Каліфорніі.

І ўсё такі ў момант яго паяўлення мы не маглі назваць яго *соцыялістычным маніфестам*. У 1847 г. соцыялістамі называліся два разрады людзей. З аднаго боку, прыхільнікі розных утапічных сістэм, у асабліваасці оуэністы ў Англіі і фур'ерысты ў Францыі; абедзве гэтыя плыні ўжо тады вырадзіліся проста ў секты, якія паступова выміралі. З другога боку, — усялякія соцыяльныя знахары, якія імкнуліся з дапамогай розных усератуючых сродкаў і ўсякага роду лат адхіліць грамадскія бядоты, не прычыняючы пры гэтым аніякай шкоды капіталу і прыбытку. У абодвух выпадках то былі людзі, якія стаялі па-за рабочым рухам і шукалі падтрымання хутчэй у «адукаваных» класаў. Наадварот, тая частка рабочых, якая пераканалася ў недастатковасці чыста палітычных пераваротаў і патрабавала карэннай перабудовы грамадства, называла сябе тады *комуністычнай*. Гэта быў яшчэ мала апрацаваны, толькі інстынктыўны, у многім грубаваты кунізм; але ён быў дастаткова моцны для таго, каб стварыць дзве сістэмы утапічнага кунізма — «ікарыйскі» кунізм Кабэ ў Францыі і кунізм Вейтлінга ў Германіі. Соцыялізм азначаў у 1847 г. буржуазны рух, кунізм — рабочы рух. Соцыялізм, па крайняй меры на кантыненте, быў

зусім добрапрыстойным, к'омунізм — якраз наадварот. А паколькі мы ўжо тады зусім рашуча прытрымліваліся думкі, што «вызваленне рабочага класа можа быць справай толькі самога рабочага класа», то не маглі ні хвіліны сумнявацца, якую з двух назваў выбраць. І пасля нам ніколі не прыходзіла ў галаву адмаўляцца ад яе.

«Пролетарыі ўсіх краін, еднайцеся!» — толькі нямнога галасоў адклікнулася нам, калі мы 42 гады таму назад кінулі ў свет гэты кліч напярэдадні парыжскай рэволюцыі, — першай, у якой пролетарыят выступіў з уласнымі патрабаваннямі. Але 28 верасня 1864 г. пролетарыі большасці заходнееўрапейскіх краін з'едналіся ў слаўнай памяці «Міжнароднае Таварыства Рабочых». Праўда, сам Інтэрнацыянал пражыў усяго толькі дзевяць гадоў. Але што аснованы ім вечны саюз пролетарыяў усіх краін яшчэ жыве і нават стаў мацней, чым калі-б то ні было, гэта лепш за ўсё даказваецца сёнешнім днём. Бо сёння, калі я пішу гэтыя радкі, еўрапейскі і амерыканскі пролетарыят праводзіць агляд сваіх баявых сіл, упершыню мабілізаваных у *адну* армію, пад *адным* сцягам, дзеля *адной* бліжэйшай мэты — для законадаўчага ўстанаўлення нармальнага васьмігадзіннага рабочага дня, абвешчанага яшчэ Жэнеўскім кангрэсам Інтэрнацыянала ў 1866 г. і пасля—другі раз—Парыжскім рабочым кангрэсам у 1889 г. І відовішча сёнешняга дня пакажа капіталістам і землеўладальнікам усіх краін, што пролетарыі ўсіх краін цяпер сапраўды з'едналіся.

О, калі-б Маркс быў цяпер побач са мною, каб бачыць гэта ўласнымі вачыма!

Ф. Энгельс.

Лондан, 1 мая 1890 г.

МАНІФЕСТ КОМУНІСТЫЧНАЙ ПАРТЫІ

Прызрак бродзіць па Еўропе—прызрак камунізма. Усе сілы старой Еўропы аб'ядналіся для свяшчэннай траўлі гэтага прызраку: папа і цар, Метэрніх і Гізо, французскія радыкалы і нямецкія паліцэйскія.

Дзе тая апазіцыйная партыя, якую яе праціўнікі, маючыя ўладу, не зняславілі-б камуністычнай? Дзе тая апазіцыйная партыя, якая ў сваю чаргу не кідала-б кляймоўчага абвінавачання ў камунізме як больш перадавым прадстаўнікам апазіцыі, так і сваім рэакцыйным праціўнікам?

Два вывады выцякаюць з гэтага факта.

Камунізм прызнаецца ўжо сілаю ўсімі еўрапейскімі сіламі.

Пара ўжо камуністам перад усім светам адкрыта ізлажыць свае погляды, свае мэты, свае імкненні і казкам аб прызраку камунізма проціпаставіць маніфест самой партыі.

З гэтай мэтай у Лондане сабраліся камуністы самых розных нацыянальнасцей і склалі наступны «Маніфест», які публікуецца на англійскай, французскай, нямецкай, італьянскай, фламандскай і дацкай мовах.

Manifest

der

Kommunistischen Partei.

Veröffentlicht im Februar 1848.

Proletarier aller Länder vereinigt euch.

London.

Gedruckt in der Office der „Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter“

von F. C. Burghard.

46. LIVERPOOL STREET BISHOPSGATE.

Вкладка «Маніфеста Комуністичной парты» видання 1848 г.

I. БУРЖУА І ПРОЛЕТАРЫІ¹

Гісторыя ўсіх да гэтага часу існаваўшых грамадстваў² была гісторыяй барацьбы класаў.

Свабодны і раб, патрыцый і плебей, памешчык і прыгонны, майстар³ і падмайстар, карацей — прыгнятальнік і прыгнятаемы знаходзіліся ў вечным антаганізме адзін да другога, вялі бесперапынную, то скрытую, то яўную барацьбу, якая заўсёды канчалася рэвалюцыйнай перабудовай усяго грамадскага будынка або агульнай пагібеллю вядучых барацьбу класаў.

У папярэднія гістарычныя эпохі мы знаходзім амаль усюды поўнае расчляненне грамадства на розныя са слоўі,—цэлую лесніцу розных грамадскіх станаў. У ста-

¹ Пад буржуазіяй разумеецца клас сучасных капіталістаў, уласнікаў сродкаў грамадскай вытворчасці, прымяняючых наёмную працу. Пад пролетарыятам разумеецца клас сучасных наёмных рабочых, якія, будучы пазбаўлены сваіх уласных сродкаў вытворчасці, вымушаны, для таго каб жыць, прадаваць сваю рабочую сілу. (*Зайвага Энгельса да англійскага выдання 1888 г.*)

² Гэта значыць уся гісторыя, дайшоўшая да нас у пісьмовых крыніцах. У 1847 г. прадгісторыя грамадства, грамадская арганізацыя, папярэдняя ўсёй пісанай гісторыі, амаль зусім яшчэ не была вядома. За час, які мінуў з той пары, Гакстгаузен адкрыў абшчынную ўласнасць на зямлю ў Расіі, Маурэр даказаў, што яна з'яўлялася грамадскай асновай, з якой у гістарычным развіцці зыходзілі ўсе германскія плямёны, і паступова высветлілася, што сельская абшчына з агульным уладаннем зямлёй была першабытнай формай грамадства ад Індыі да Ірландыі. Нарэшце, Морган завяршыў справу сваім адкрыццём сапраўднай сутнасці *рода* і яго становішча ў *племені*, ускрыўшы тым самым унутраную арганізацыю гэтага першабытнага камуністычнага грамадства ў яе тыповай форме. З разлажэннем гэтай першабытнай абшчыны пачынаецца расслаенне грамадства на асобныя і нарэшце антаганістычныя класы. Я папрабаваў прасачыць гэты працэс разлажэння ў рабоце «Der Ursprung der Familie des Privateigenthums und des Staats», 2-е выд., Stuttgart, 1886. [Пар. Ф. Энгельс. «Паходжанне сям'і, прыватнай уласнасці і дзяржавы». К. Маркс і Ф. Энгельс, Творы, т. XVI, ч. 1.] (*Зайвага Энгельса да англійскага выдання 1888 г.*)

³ Цэхавы майстар—гэта поўнапраўны член цэха, майстар унутры цэха, а не старшыня яго. (*Зайвага Энгельса да англійскага выдання 1888 г.*)

ражытным Рыме мы сустракаем патрыцыяў, коннікаў, плебеяў, рабоў; у сярэднія вякі — феадальных паноў, васалаў, цэхавых майстраў, падмайстраў, прыгонных, і да таго-ж амаль у кожным з гэтых класаў яшчэ асобныя градацыі.

Вышаўшае з недраў загінуўшага феадальнага грамадства сучаснае буржуазнае грамадства не знішчыла класавых супярэчнасцей. Яно толькі паставіла новыя класы, новыя ўмовы прыгнечання і новыя формы барацьбы на месца старых.

Наша эпоха, эпоха буржуазіі, адрозніваецца аднак тым, што яна спрасціла класавыя супярэчнасці: грамадства ўсё больш і больш расколваецца на два вялікія варажыя лагеры, на два вялікія класы, якія стаяць адзін супроць другога, — буржуазію і пролетарыят.

З прыгонных сярэдневякоўя вышла свабоднае насельніцтва першых гарадоў; з гэтага саслоўя гаражан развіліся першыя элементы буржуазіі.

Адкрыццё Амерыкі і морскага шляху вакол Афрыкі стварыла для падымаючайся буржуазіі новае поле дзейнасці. Ост-індскі і кітайскі рынкі, каланізацыя Амерыкі, абмен з калоніямі, павелічэнне колькасці сродкаў абмену і тавараў наогул далі нечуваны да таго часу штуршок гандлю, мораплаванню, прамысловасці і тым самым выклікалі ў распадаўшымся феадальным грамадстве хуткае развіццё рэвалюцыйнага элемента.

Ранейшая феадальная або цэхавая арганізацыя прамысловасці больш не магла задаволіць попыту, узрастаўшага разам з новымі рынкамі. Месца яе заняла мануфактура. Цэхавыя майстры былі выцеснены прамысловым сярэднім саслоўем; падзел працы паміж рознымі карпарацыямі знік, уступіўшы месца падзелу працы ўнутры асобнай майстэрні.

Але рынкі ўсё раслі, попыт усё павялічваўся. Задаволіць яго не магла ўжо і мануфактура. Тады пара і машына зрабілі рэвалюцыю ў прамысловасці. Месца мануфактуры заняла сучасная буйная прамысловасць, месца прамысловага сярэдняга саслоўя занялі мільянеры-прамыслоўцы, прадвадзіцелі цэлых прамысловых армій, сучасныя буржуа.

Буйная прамысловасць стварыла сусветны рынак, падрыхтаваны адкрыццём Амерыкі. Сусветны рынак

выклікаў каласальнае развіццё гандлю, мораплавання і сродкаў сухапутных зносін. Гэта ў сваю чаргу зрабіла ўплыў на расшырэнне прамысловасці, і ў той-жа меры, у якой раслі прамысловасць, гандаль, мораплаванне, чыгункі, развівалася буржуазія, яна павялічвала свае капіталы і адцясняла на задні план усе класы, атрыманыя ў спадчыну ад сярэдневякоўя.

Мы бачым, такім чынам, што сучасная буржуазія сама з'яўляецца прадуктам доўгага працэса развіцця, раду пераваротаў у спосабе вытворчасці і абмену.

Кожная з гэтых ступеней развіцця буржуазіі суправаджалася адпаведным палітычным поспехам¹. Прыгнечанае саслоўе пры панаванні феадалаў, узброеная і самакіраўнічая асацыяцыя ў комуне², тут — незалежная гарадская рэспубліка³, там — трэцяе падатковае саслоўе манархіі⁴, затым, у перыяд мануфактуры, — процівага дваранству ў саслоўнай або ў абсалютнай манархіі і гадоўная аснова буйных манархій наогул, — такавы ступені, якія прайшла буржуазія ў сваім развіцці; нарэшце, з часу ўмацавання буйнай прамысловасці і ўстанаўлення сусветнага рынку буржуазія заваявала сабе выключнае палітычнае панаванне ў сучаснай прадстаўнічай дзяржаве. Сучасная дзяржаўная ўлада — гэта толькі камітэт, які кіруе агульнымі справамі ўсяго класа буржуазіі.

Буржуазія адыграла ў гісторыі надзвычай рэвалюцыйную ролю.

¹ У англійскім выданні 1888 г., рэдагаваным Энгельсам, пасля слова: «поспехам» устаўлены словы: «гэтага класа». *Рэд.*

² «Комунамі» называліся ў Францыі ўзнікаўшыя гарады нават да таго часу, калі яны адваявалі ў сваіх феадальных уладароў і паноў мясцовае самакіраўніцтва і палітычныя правы «трэцяга саслоўя». Наогул кажучы, тут у якасці тыповай краіны эканамічнага развіцця буржуазіі ўзята Англія, у якасці тыповай краіны яе палітычнага развіцця — Францыя. (*Заўвага Энгельса да англійскага выдання 1888 г.*)

Комуна — так называлі гаражане Італіі і Францыі сваю гарадскую абшчыну, пасля таго як яны адкупілі або адваявалі ў сваіх феадальных паноў першыя правы самакіраўніцтва. (*Заўвага Энгельса да нямецкага выдання 1890 г.*)

³ У англійскім выданні 1888 г. пасля слоў: «незалежная гарадская рэспубліка» устаўлены словы: «(як у Італіі і Германіі)». *Рэд.*

⁴ У англійскім выданні 1888 г. пасля слова: «манархіі» устаўлены словы: «(як у Францыі)». *Рэд.*

Буржуазія, усюды, дзе яна дасягнула панавання, разбурыла ўсе феадальныя, патрыярхальныя, ідылічныя адносіны. Бязлітасна разарвала яна стракатыя феадальныя путы, якія прывязвалі чалавека да яго «натуральных павяліцеляў», і не пакінула паміж людзьмі ніякай іншай сувязі, апроча голага інтарэсу, бессардэчнага «чыстагана». У ледзяной вадзе эгаістычнага разліку паціпа яна свяшчэнны трэпет рэлігійнага экстаза, рыцарскага энтузіязма, мяшчанскай сентыментальнасці. Яна ператварыла асабовую годнасць чалавека ў менавую вартасць і паставіла на месца незлічоных падараваных і набытых свабод адну бессумленную свабоду гандлю. Адным словам, эксплуатацыю, прыкрытую рэлігійнымі і палітычнымі ілюзіямі, яна замяніла эксплуатацыяй адкрытай, бессаромнай, прамоў, чорствай.

Буржуазія пазбавіла свяшчэннага арэола ўсе роды дзейнасці, якія да таго часу лічыліся пачэснымі і на якія глядзелі з пачцівым трэпетам. Урача, юрыста, свяшчэнніка, паэта, чалавека навукі яна ператварыла ў сваіх платных наёмных работнікаў.

Буржуазія сарвала з сямейных адносін іх чуліва-сентыментальнае покрыва і звяла іх да чыста грашовых адносін.

Буржуазія паказала, што грубае праяўленне сілы, якое выклікае ў рэакцыянераў такое захапленне сярэднімі вякамі, знаходзіла сабе натуральнае дапаўненне ў ляноце і нерухомасці. Яна ўпершыню паказала, чаго можа дасягнуць чалавечая дзейнасць. Яна стварыла цуды мастацтва, але зусім іншага роду, чым егіпецкія піраміды, рымскія вадаправоды і гатычныя саборы; яна зрабіла зусім іншыя паходы, чым перасяленне народаў і крыжовыя паходы.

Буржуазія не можа існаваць, не выклікаючы заўсёды пераваротаў у прыладах вытворчасці, не рэвалюцыянізуючы, значыцца, вытворчых адносін, а стала быць, і ўсёй сукупнасці грамадскіх адносін. Наадварот, першай умовай існавання ўсіх ранейшых прамысловых класаў было нязменнае захаванне старога спосабу вытворчасці. Бесперастанныя перавароты ў вытворчасці, няспыннае патрасенне ўсіх грамадскіх адносін, вечная няўпэўненасць і рух адрозніваюць буржуазную эпоху ад усіх папярэдніх. Усе застыўшыя, пакрытыя іржаўчынай адносіны, разам з суправаджаўшымі іх, вякамі асвячо-

нымі ўяўленнямі і поглядамі, разбураюцца, усе ўзнікаючыя зноў аказваюцца ўстарэлымі перш чым паспяваюць акасцянец. Усё саслоўнае і застойнае знікае, усё свяшчэннае апаганьваецца, і людзі прыходзяць, нарэшце, да неабходнасці зірнуць цвярозымі вачыма на сваё жыццёвае становішча і свае ўзаемныя адносіны.

Патрэбнасць у пастаянна ўзрастаючым збыце прадуктаў гоніць буржуазію па ўсяму зямному шару. Усюды павінна яна ўнядрыцца, усюды абгрунтавацца, усюды ўстанавіць сувязі.

Буржуазія шляхам эксплуатацыі сусветнага рынка зрабіла вытворчасць і спажыванне ўсіх краін касмапалітычным. На вялікі жаль рэакцыянераў яна вырвала з-пад ног прамысловасці нацыянальную глебу. Спрадвечныя нацыянальныя галіны прамысловасці знішчаны і прадаўжаюць знішчацца з кожным днём. Іх выцясняюць новыя галіны прамысловасці, увядзенне якіх становіцца пытаннем жыцця для ўсіх цывілізаваных нацый, галіны, перапрацоўваючыя ўжо не мясцовую сыравіну, а сыравіну, прывазімую з самых аддаленых абласцей зямнога шара, і вырабляючыя фабрычныя прадукты, спажываемыя не толькі ўнутры данай краіны, але і ва ўсіх частках свету. Замест старых патрэбнасцей, якія задавальняліся айчыннымі прадуктамі, узнікаюць новыя, для задавальнення якіх патрабуюцца прадукты самых аддаленых краін і кліматаў. На змену старому мясцоваму і нацыянальнаму самадаўленню і замкнёнасці прыходзіць усебаковая сувязь і ўсебаковая залежнасць нацый адна ад другой. Гэта ў роўнай меры адносіцца як да матэрыяльнай, так і да духоўнай вытворчасці. Плады духоўнай дзейнасці асобных нацый становяцца агульным здабыткам. Нацыянальная аднабаковасць і абмежаванасць становяцца ўсё больш і больш немагчымымі, і з мноства нацыянальных і мясцовых літаратур утвараецца адна сусветная літаратура.

Буржуазія хуткім удасканаленнем усіх прылад вытворчасці і бясконцым аблягчэннем сродкаў зносінаў уцягвае ў цывілізацыю ўсе, нават самыя варварскія, нацыі. Дзяшовыя цэны яе тавараў—вось тая цяжкая артылерыя, з дапамогай якой яна разбурае ўсе кітайскія сцены і прымушае да капітуляцыі самую ўпорную нянавісць варвараў да чужаземцаў. Пад страхам гібелі прымушае яна ўсе нацыі прыняць буржуазны спосаб

вытворчасці, прымушае іх уводзіць у сябе так званую цывілізацыю, г. зн. станавіцца буржуа. Адным словам, яна стварае сабе свет па свайму вобразу і падабенству.

Буржуазія падначаліла вёску панаванню горада. Яна стварыла велізарныя гарады, у высокай ступені павялічыла колькасць гарадскога насельніцтва ў параўнанні з сельскім і вырвала такім чынам значную частку насельніцтва з ідыятызма вясковага жыцця. Таксама як вёску яна зрабіла залежнай ад горада, так варварскія і поўварварскія краіны яна паставіла ў залежнасць ад краін цывілізаваных, сялянскія народы — ад буржуазных народаў, Усход — ад Захада.

Буржуазія ўсё больш і больш знішчае раздробленасць сродкаў вытворчасці, уласнасці і насельніцтва. Яна згусціла насельніцтва, цэнтралізавала сродкі вытворчасці, канцэнтравала ўласнасць у руках нямногіх. Неабходным вынікам гэтага была палітычная цэнтралізацыя. Незалежныя, звязаныя амаль толькі саюзнымі адносінамі абласці з рознымі інтарэсамі, законамі, урадамі і таможанымі пошлінамі, аказаліся згуртаванымі ў адну нацыю, з адным урадам, з адным законадаўствам, з адным нацыянальным класавым інтарэсам, з адной таможаннай граніцай.

Буржуазія менш чым за сто год свайго класавага панавання стварыла больш шматлікія і больш грандыёзныя прадукцыйныя сілы, чым усе папярэднія пакаленні разам узятая. Пакарэнне сіл прыроды, машынная вытворчасць, прымяненне хіміі ў прамысловасці і земляробстве, параходства, чыгункі, электрычныя тэлеграфы, асваенне для земляробства цэлых частак свету, прыстасаванне рэк для суднаходства, цэлыя, нібы выкліканыя з-пад зямлі, масы насельніцтва, — якое з ранейшых стагоддзяў магло падазраваць, што такія прадукцыйныя сілы дрэмлюць у недрах грамадскай працы!

Такім чынам, мы бачылі, што сродкі вытворчасці і абмену, на аснове якіх склалася буржуазія, былі створаны ў феадальным грамадстве. На пэўнай ступені развіцця гэтых сродкаў вытворчасці і абмену адносіны, у якіх адбываліся вытворчасць і абмен феадальнага грамадства, феадальная арганізацыя земляробства і прамысловасці, адным словам, феадальныя адносіны ўласнасці, перасталі ўжо адпавядаць развіўшымся прадукцыйным сілам. Яны тармазілі вытворчасць, замест таго

каб яе развіваць. Яны ператварыліся ў яе аковы. Іх неабходна было разбіць, і яны былі разбіты.

Месца іх заняла свабодная канкурэнцыя, з адпаведным ёй грамадскім і палітычным ладам, з эканамічным і палітычным панаваннем класа буржуазіі.

Падобны-ж рух адбываецца на нашых вачах. Сучаснае буржуазнае грамадства, з яго буржуазнымі адносінамі вытворчасці і абмену, буржуазнымі адносінамі ўласнасці, стварыўшае нібы чараўніцтвам такія магутныя сродкі вытворчасці і абмену, падобна да чараўніка, які не можа больш справіцца з падземнымі сіламі, выкліканымі яго заклінаннямі. Вось ужо некалькі дзесяцігоддзяў гісторыя прамысловасці і гандлю прадстаўляе сабою толькі гісторыю абурэння сучасных прадукцыйных сіл супроць сучасных вытворчых адносін, супроць тых адносін уласнасці, якія з'яўляюцца ўмовай існавання буржуазіі і яе панавання. Дастаткова ўказаць на гандлёвыя крызісы, якія, вяртаючыся перыядычна, усё больш і больш грозна ставяць пад пытанне існавання ўсяго буржуазнага грамадства. У часе гандлёвых крызісаў кожны раз знішчаецца значная частка не толькі вырабленых прадуктаў, але нават створаных ужо прадукцыйных сіл. У часе крызісаў разражаецца грамадская эпідэмія, якая ўсім папярэднім эпохам паказалася б неадарэчнасцю, — эпідэмія перавытворчасці. Грамадства аказваецца раптам адкінутым назад да становішча раптоўна наступіўшага варварства, як быццам голад, усеагульная спусташальная вайна пазбавілі яго ўсіх жыццёвых сродкаў; здаецца, што прамысловасць, гандаль знішчаны, — і чаму? Таму, што грамадства ўладае надта вялікай цывілізацыяй, мае надта многа жыццёвых сродкаў, мае надта вялікую прамысловасць і гандаль. Прадукцыйныя сілы, якія знаходзяцца ў яго распараджэнні, не служаць больш развіццю буржуазнай цывілізацыі і буржуазных адносін уласнасці; наадварот, яны сталі непамерна вялікімі для гэтых адносін, буржуазныя адносіны затрымліваюць іх развіццё; і калі прадукцыйныя сілы выходзяць за межы, якія ставяць ім буржуазныя адносіны, яны прыводзяць у расстройтва ўсё буржуазнае грамадства, ставяць пад пагрозу існаванне буржуазнай уласнасці. Буржуазныя адносіны сталі надта вузкімі, каб змясціць створаныя імі багацці. Якім шляхам перамагае буржуазія крызісы? З аднаго боку,

шляхам вымушанага знішчэння цэлай масы прадукцыйных сіл, з другога боку, шляхам заваявання новых рынкаў і больш грунтоўнай эксплуатацыі старых. Чым-жа, значыцца? Тым, што яна падрыхтоўвае больш усебаковыя і больш сакрушальныя крызісы і змяншае сродкі процідзеяння ім.

Зброя, якою буржуазія звергнула феадалізм, накіроўваецца цяпер супроць самой буржуазіі.

Але буржуазія не толькі выкавала зброю, якая нясе ёй смерць; яна спарадзіла і людзей, якія накіруюць супроць яе гэтую зброю, — сучасных рабочых, *пролетарыяў*.

У той-жа самай ступені, у якой развіваецца буржуазія, г. зн. капітал, развіваецца і пролетарыят, клас сучасных рабочых, якія толькі тады і могуць існаваць, калі знаходзяць работу, а знаходзяць яе толькі да таго часу, пакуль іх праца павялічвае капітал. Гэтыя рабочыя, вымушаныя прадаваць сябе паштучна, прадстаўляюць сабою такі самы тавар, як і ўсякі іншы прадмет гандлю, а таму ў роўнай меры падвержаны ўсім выпадковасцям канкурэнцыі, усім хістанням рынка.

З прычыны ўзрастаючага прымянення машын і падзелу працы праца пролетарыяў страціла ўсякі самастойны характар, а разам з тым і ўсякую прывабнасць для рабочага. Рабочы становіцца простым прыдаткам машыны, ад яго патрабуюцца толькі самыя простыя, самыя аднастайныя, лягчэй за ўсё засваяемыя прыёмы. Выдаткі на рабочага зводзяцца ў выніку гэтага амаль выключна да жыццёвых сродкаў, неабходных для яго ўтрымання і прадаўжэння яго роду. Але цана ўсякага тавара, а значыцца і працы¹, раўняецца выдаткам яго вытворчасці. Таму ў той-жа самай меры, у якой расце непрывабнасць працы, змяншаецца зароботная плата. Больш таго: у той-жа меры, у якой узрастае прымяненне машын і падзел працы, узрастае і колькасць працы, або за кошт павелічэння ліку рабочых гадзін або ў выніку павелічэння колькасці працы, патрабуемай у кожны даны прамежак часу, паскарэння ходу машын і т. д.

¹ Пасля Маркс паказаў, што рабочы прадае не працу, а рабочую сілу. Гл. адносна гэтага ўводзіны Энгельса да работы Маркса «Наёмная праца і капітал» (*К. Маркс. Выбр. творы, т. I, стар. 216—224*). *Рэд.*

Сучасная прамысловасць ператварыла маленькую майстэрню патрыярхальнага майстра ў буйную фабрыку прамысловага капіталіста. Масы рабочых, скучаныя на фабрыцы, арганізуюцца па-салдацку. Як радавья прамысловай арміі яны ставяцца пад нагляд цэлай іерархіі унтэр-афіцэраў і афіцэраў. Яны—рабы не толькі класа буржуазіі, буржуазнай дзяржавы, штодзённа і штогадзінна занявольвае іх машына, наглядчык і перш за ўсё сам асобны буржуа-фабрыкант. Гэтая дэспатыя тым дробязней, ненавісней, яна тым больш разлютоўвае, чым больш адкрыта яе мэтай абвяшчаецца нажыва.

Чым менш майстэрства і сілы патрабуе ручная праца, г. зн. чым больш развіваецца сучасная прамысловасць, тым больш мужчынская праца выцясняецца жаночай і дзіцячай. У адносінах да рабочага класа рознасці полу і ўзросту страчваюць усякае грамадскае значэнне. Існуюць толькі рабочыя інструменты, патрабуючыя розных выдаткаў у залежнасці ад узросту і пола.

Калі заканчваецца эксплуатацыя рабочага фабрыкантам і рабочы атрымлівае, нарэшце, наяўнымі сваю заробную плату, на яго накідваюцца другія часткі буржуазіі—домаўласнік, крамнік, растаўшчык і т. п.

Ніжэйшыя слаі сярэдняга саслоўя, — дробныя прамыслоўцы, дробныя гандляры і рант'е, рамеснікі і сяляне, — усе гэтыя класы апускаюцца ў рады пролетарыята, часткова ад таго, што іх маленькага капітала недастаткова для вядзення буйных прамысловых прадпрыемстваў, і ён не вытрымлівае канкурэнцыі з больш буйнымі капіталістамі, часткова таму, што іх тэхнічныя навыкі абясцэньваюцца дзякуючы новым спосабам вытворчасці. Так рэкруціруюцца пролетарыят з усіх класаў насельніцтва.

Пролетарыят праходзіць розныя ступені развіцця. Яго барацьба супроць буржуазіі пачынаецца разам з яго існаваннем.

Спачатку барацьбу вядуць асобныя рабочыя, потым рабочыя адной фабрыкі, затым рабочыя адной галіны працы ў адной мясцовасці супроць асобнага буржуа, які іх непасрэдна эксплуатае. Рабочыя накіроўваюць свае ўдары не толькі супроць буржуазных вытворчых адносін, але і супроць саміх прылад вытворчасці; яны знішчаюць канкурыруючыя замежныя тавары, разбіваюць машыны, падпальваюць фабрыкі, сілай прабуюць аднавіць страчанае становішча сярэдневяковага рабочага.

На гэтай ступені рабочыя ўтвараюць рассеяную па ўсёй краіне і раздробленую канкурэнцыйную масу. Згуртаванне рабочых мас пакуль з'яўляецца яшчэ не вынікам іх уласнага аб'яднання, а толькі вынікам аб'яднання буржуазіі, якая для дасягнення сваіх уласных палітычных мэт павінна, і пакуль яшчэ можа, прыводзіць у рух увесь пролетарыят. На гэтай ступені пролетарыі змагаюцца, значыцца, не са сваімі ворагамі, а з ворагамі сваіх ворагаў — з рэшткамі абсалютнай манархіі, землеўладальнікамі, непрамысловымі буржуа, дробнымі буржуа. Увесь гістарычны рух сканцэнтравана, такім чынам, у руках буржуазіі; кожная атрыманая ў такіх умовах перамога з'яўляецца перамогай буржуазіі.

Але з развіццём прамысловасці пролетарыят не толькі ўзрастае колькасна; ён скапляецца ў вялікія масы, сіла яго расце, і ён усё больш яе адчувае. Інтэрэсы і ўмовы жыцця пролетарыята ўсё больш і больш уроўніваюцца па меры таго, як машыны ўсё больш сціраюць розніцу паміж асобнымі відамі працы і амаль усюды зводзяць зароботную плату да аднолькава нізкага ўзроўню. Узрастаючая канкурэнцыйная буржуа паміж сабою і выклікаемая ёю гандлёвыя крызісы вядуць да таго, што зароботная плата рабочых становіцца ўсё больш няўстойлівай; бесперапыннае ўдасканаленне машын, якое ўсё хутчэй развіваецца, робіць жыццёвае становішча пролетарыяў усё менш забяспечаным; сутычкі паміж асобным рабочым і асобным буржуа ўсё больш набываюць характар сутычак паміж двума класамі. Рабочыя пачынаюць з таго, што ўтвараюць кааліцыі супроць буржуа; яны выступаюць супольна для абароны сваёй зароботнай платы. Яны асноўваюць нават пастаянныя асацыяцыі для таго, каб забяспечыць сябе сродкамі на выпадак магчымых сутычак. Месцамі барацьба пераходзіць у адкрытыя паўстанні.

Рабочыя час ад часу перамагаюць, але гэтыя перамогі толькі часовыя. Сапраўдным рэзультатам іх барацьбы з'яўляецца не непасрэдны поспех, а аб'яднанне рабочых, якое ўсё больш пашыраецца. Яму садзейнічаюць усё растучыя сродкі зносін, ствараемыя буйнай прамысловасцю і ўстанаўляючыя сувязь паміж рабочымі розных мясцовасцей. Толькі гэтая сувязь і патрабуецца для таго, каб цэнтралізаваць многія мясцовыя ачагі барацьбы, якая носіць усюды аднолькавы характар, і зліць іх у адну нацыянальную, класавую барацьбу.

А ўсякая класавая барацьба ёсць барацьба палітычная. І аб'яднанне, для якога сярэдневяковым гаражанам з іх прасёлачнымі дарогамі патрабаваліся стагоддзі, дасягаецца сучаснымі пролетарыямі, дзякуючы чыгункам, на працягу нямногіх гадоў.

Гэтая арганізацыя пролетарыяў у клас, і тым самым — у палітычную партыю, штохвілінна зноў разбураецца канкурэнцыяй паміж самімі рабочымі. Але яна ўзнікае зноў і зноў, становячыся кожны раз сільней, мацней, магутней. Яна прымушае прызнаць асобныя інтарэсы рабочых у законадаўчым парадку, скарыстоўваючы для гэтага раздоры паміж асобнымі сляямі буржуазіі. Напрыклад, закон аб дзесяцігадзінным рабочым дні ў Англіі.

Наогул сутычкі ўнутры старога грамадства ў многіх адносінах садзейнічаюць працэсу развіцця пролетарыята. Буржуазія вядзе бесперапынную барацьбу: спачатку супроць арыстакратыі, пазней супроць тых частак самой-жа буржуазіі, інтарэсы якіх прыходзяць у супярэчнасць з прагрэсам прамысловасці, і пастаянна—супроць буржуазіі ўсіх зарубежных краін. Ва ўсіх гэтых бітвах яна вымушана звяртацца да пролетарыята, заклікаць яго на дапамогу і ўцягваць яго такім чынам у палітычны рух. Яна, значыцца, сама перадае пролетарыяту элементы сваёй уласнай адукацыі¹, г. зн. зброю супроць самой сябе.

Далей, як мы бачылі, прагрэс прамысловасці спіхае ў рады пролетарыята цэлыя слаі пануючага класа або, па крайняй меры, ставіць пад пагрозу ўмовы іх жыцця. Яны таксама прыносяць пролетарыяту вялікую колькасць элементаў адукацыі².

Нарэшце, у тыя перыяды, калі класавая барацьба набліжаецца да развязкі, працэс разлажэння ўнутры пануючага класа, унутры ўсяго старога грамадства набывае такі бурны, такі рэзкі характар, што невялікая частка пануючага класа адракаецца ад яго і прымыкае да рэвалюцыйнага класа, да таго класа, якому належыць будучыня. Вось чаму, як раней частка дваранства

¹ У англійскім выданні 1888 г. — «палітычнай і агульнай адукацыі». Рэд.

² У англійскім выданні 1888 г. — «элементаў асветы і прагрэса». Рэд.

пераходзіла да буржуазіі, так цяпер частка буржуазіі пераходзіць да пролетарыята, іменна — частка буржуа-ідэолагаў, якія ўзвысіліся да тэарэтычнага разумення ўсяго ходу гістарычнага руху.

З усіх класаў, якія процістаяць цяпер буржуазіі, толькі пролетарыят прадстаўляе сабою сапраўды рэволюцыйны клас. Усе іншыя класы прыходзяць у заняпад і знішчаюцца з развіццём буйнай прамысловасці, пролетарыят-жа ёсць яе ўласны прадукт.

Сярэднія саслоўі: дробны прамысловец, дробны гандляр, рамеснік і селянін—усе яны змагаюцца з буржуазіяй для таго, каб выратаваць сваё існаванне ад гібелі, як сярэдніх саслоўяў. Яны, значыцца, не рэволюцыйны, а кансерватыўны. Нават больш, яны рэакцыйны: яны імкнуцца павярнуць назад кола гісторыі. Калі яны рэволюцыйны, то пастолькі, паколькі ім прадстаіць пераход у рады пролетарыята, паколькі яны абараняюць не свае цяперашнія, а свае будучыя інтарэсы, паколькі яны пакідаюць свой уласны пункт гледжання для таго, каб стаць на пункт гледжання пролетарыята.

Люмпен-пролетарыят, гэты пасіўны прадукт гніення самых ніжэйшых слаёў старога грамадства, месцамі ўцягваецца пролетарскай рэволюцыяй у рух, але ў сілу ўсяго свайго жыццёвага становішча ён значна больш схільны прадаваць сябе для рэакцыйных учынкаў.

Жыццёвыя ўмовы старога грамадства ўжо знішчаны ў жыццёвых умовах пролетарыята. У пролетарыя няма ўласнасці; яго адносіны да жонкі і дзяцей не маюць больш нічога агульнага з буржуазнымі сямейнымі адносінамі; сучасная прамысловая праца, сучаснае іга капітала, аднолькавае як у Англіі, так і ў Францыі, як у Амерыцы, так і ў Германіі, сцерлі з яго ўсякі нацыянальны характар. Законы, мараль, рэлігія — усё гэта для яго не больш як буржуазныя прадрассудкі, за якімі скрываюцца буржуазныя інтарэсы.

Усе ранейшыя класы, заваяваўшы сабе панаванне, імкнуліся ўмацаваць ужо набытае імі становішча ў жыцці, падначальваючы ўсё грамадства ўмовам, забяспечваючым іх спосаб прысваення. Пролетарыі-ж могуць заваяваць грамадскія прадукцыйныя сілы, толькі знішчыўшы свой уласны цяперашні спосаб прысваення, а тым самым і ўвесь існаваўшы да гэтага часу спосаб прысваення цалкам. У пролетарыяў няма нічога свайго, што трэба было-б

ім ахоўваць, яны павінны разбурыць усё, што да гэтага часу ахоўвала і забяспечвала прыватную ўласнасць.

Усе рухі, якія да гэтага часу адбываліся, былі рухамі меншасці або здзяйсняліся ў інтарэсах меншасці. Пролетарскі рух ёсць самастойны рух велізарнай большасці ў інтарэсах велізарнай большасці. Пролетарыят, самы ніжэйшы слой сучаснага грамадства, не можа падняцца, не можа выпрастацца без таго, каб пры гэтым не ўзляцела ў паветра ўся ўзвышаючаяся над ім надбудова з слаёў, якія ўтвараюць афіцыйальнае грамадства.

Калі не па зместу, то па форме барацьба пролетарыята супроць буржуазіі з'яўляецца спачатку барацьбой нацыянальнай. Пролетарыят кожнай краіны, вядома, павінен перш пакончыць са сваёй уласнай буржуазіяй.

Апісваючы найбольш агульныя фазы развіцця пролетарыята, мы прасочвалі больш або менш прыкрытую грамадзянскую вайну ўнутры існуючага грамадства аж да таго пункта, калі яна ператвараецца ў адкрытую рэвалюцыю, і пролетарыят асноўвае сваё панаванне пры дапамозе гвалтоўнага звяржэння буржуазіі.

Усе да гэтага часу існаваўшыя грамадствы асноўваліся, як мы бачылі, на антаганізме паміж класамі прыгнятаючымі і прыгнечанымі. Але, каб магчыма было прыгнятаць які-небудзь клас, неабходна забяспечыць умовы, пры якіх ён мог-бы валачыць, па крайняй меры, сваё рабскае існаванне. Прыгонны ў прыгонным стане выбіўся да становішча члена комуны таксама, як дробны буржуа пад ярмом феадальнага абсалютызма выбіўся да становішча буржуа. Наадварот, сучасны рабочы з прагрэсам прамысловасці не паднімаецца, а ўсё больш апускаецца ніжэй умоў існавання свайго ўласнага класа. Рабочы становіцца пауперам, і пауперызм расце яшчэ хутчэй, чым насельніцтва і багацце. Гэта ясна паказвае, што буржуазія няздольна заставацца далей пануючым класам грамадства і навязаць усяму грамадству ўмовы існавання свайго класа ў якасці рэгулюючага закона. Яна няздольна панаваць, таму што няздольна забяспечыць свайму рабу нават рабскага ўзроўню існавання, таму што вымушана даць яму апусціцца да такога становішча, калі яна сама павінна яго карміць, замест таго каб карміцца за яго кошт. Грамадства не можа больш жыць пад яе ўладай, г. зн. яе жыццё несумяшчальна больш з грамадствам.

Асноўнай умовай існавання і панавання класа буржуазіі з'яўляецца назапашванне багацця ў руках прыватных асоб, утварэнне і павелічэнне капітала. Умовай існавання капітала з'яўляецца наёмная праца. Наёмная праца трымаецца выключна на канкурэнцыі рабочых паміж сабою. Прагрэс прамысловасці, мімавольным носьбітам якога з'яўляецца буржуазія, бяссільная яму супраціўляцца, ставіць на месца раз'яднання рабочых канкурэнцыяй рэвалюцыйнае аб'яднанне іх пры дапамозе асацыяцыі. Такім чынам, з развіццём буйнай прамысловасці з-пад ног буржуазіі вырываецца сама аснова, на якой яна вытварае і прысвойвае прадукты. Яна вытварае перш за ўсё сваіх уласных магільшчыкаў. Яе гібель і перамога пролетарыята аднолькава немінучы.

II. ПРОЛЕТАРЫІ І КОМУНІСТЫ

У якіх адносінах стаяць комуністы да пролетарыяў наогул?

Комуністы не з'яўляюцца асобай партыяй, процістаячай іншым рабочым партыям.

У іх няма ніякіх інтарэсаў, асобных ад інтарэсаў усяго пролетарыята цалкам.

Яны не выстаўляюць ніякіх асобых¹ прынцыпаў, пад якія яны хацелі-б падагнаць пролетарскі рух.

Комуністы адрозніваюцца ад астатніх пролетарскіх партый толькі тым, што, з аднаго боку, у барацьбе пролетарыяў розных нацый яны выдзяляюць і адстаяваюць агульныя, не залежачыя ад нацыянальнасці інтарэсы ўсяго пролетарыята; з другога боку, тым, што на розных ступенях развіцця, праз якія праходзіць барацьба пролетарыята з буржуазіяй, яны заўсёды з'яўляюцца прадстаўнікамі інтарэсаў руху ў цэлым.

Комуністы, значыцца, на практыцы з'яўляюцца самай рашучай, заўсёды пабуджаючай да руху ўперад часткай рабочых партый усіх краін, а ў тэарэтычных адносінах у іх перад астатняй масай пролетарыята перавага ў разуменні ўмоў, ходу і агульных рэзультатаў пролетарскага руху.

Бліжэйшая мэта комуністаў тая-ж самая, што і ўсіх астатніх пролетарскіх партый: фарміраванне пролета-

¹ У французскім і англійскім перакладах — «сектанцкіх». Рэд.

рыята ў клас, звяржэнне панавання буржуазіі, заваяванне пролетарыятам палітычнай улады.

Тэарэтычныя палажэнні камуністаў ні ў якой меры не грунтуюцца на ідэях, прынцыпах, выдуманых або адкрытых тым або іншым абнавіцелем свету.

Яны з'яўляюцца толькі агульным выражэннем сапраўдных адносін ідучай класавай барацьбы, выражэннем гістарычнага руху, які адбываецца на нашых ваках. Знішчэнне раней існаваўшых адносін уласнасці не з'яўляецца чымсьці ўласцівым выключна камунізму.

Адносіны ўласнасці былі падвержаны пастаяннай гістарычнай змене, пастаянным гістарычным змяненням.

Напрыклад, французская рэволюцыя адмяніла феадальную ўласнасць, замяніўшы яе ўласнасцю буржуазнай.

Характэрнай рысай камунізма з'яўляецца не адмена ўласнасці наогул, а адмена буржуазнай уласнасці.

Але сучасная буржуазная прыватная ўласнасць ёсць апошняе і самае поўнае выражэнне такой вытворчасці і прысваення прадуктаў, якое трымаецца на класавых антаганізмах, на эксплуатацыі адных другімі.

У гэтым сэнсе камуністы могуць выразіць сваю тэорыю адным палажэннем: знішчэнне прыватнай уласнасці.

Нас, камуністаў, папракалі ў тым, што мы хочам знішчыць уласнасць, асабіста набытую, здабытую сваёй працай, уласнасць, якая ўтварае аснову ўсякай асабістай свабоды, дзейнасці і самастойнасці.

Заробленая, сумленна нажытая, здабытая сваёй працай уласнасць! Ці гаворыце вы аб дробнабуржуазнай, дробнасялянскай уласнасці, якая папярэднічала ўласнасці буржуазнай? Нам няма патрэбы яе знішчаць, развіццё прамысловасці яе знішчыла і знішчае з дня ў дзень.

Або, быць можа, вы гаворыце аб сучаснай буржуазнай прыватнай уласнасці?

Але хіба наёмная праца, праца пролетарыя, стварае яму ўласнасць? Ні ў якім разе. Яна стварае капітал, г. зн. уласнасць, эксплуатавуючую наёмную працу, уласнасць, якая можа павялічвацца толькі пры ўмове, што яна спараджае новую наёмную працу, каб зноў яе эксплуатаваць. Уласнасць у яе сучасным выглядзе ру-

хаецца ў процілегласці паміж капіталам і наёмнай працай. Разгледзім-жа абодва бакі гэтай процілегласці.

Быць капіталістам — значыць займаць у вытворчасці не толькі чыста асабістае, але і грамадскае становішча. Капітал — гэта калектыўны прадукт і можа быць прыведзен у рух толькі сумеснай дзейнасцю многіх членаў грамадства, а ў канчатковым выніку — толькі сумеснай дзейнасцю ўсіх членаў грамадства.

Такім чынам, капітал — не асабістая, а грамадская сіла.

Значыцца, калі капітал будзе ператворан у калектыўную, усім членам грамадства належачую, уласнасць, то гэта не будзе ператварэннем асабістай уласнасці ў грамадскую. Зменіцца толькі грамадскі характар уласнасці. Яна страціць свой класавы характар.

Пяройдзем да наёмнай працы.

Сярэдняя цана наёмнай працы ёсць мінімум зароботнай платы, г. зн. сума жыццёвых сродкаў, неабходных для захавання жыцця рабочага як рабочага. Значыцца, таго, што наёмны рабочы прысвойвае сваёй дзейнасцю, ледзь хапае для ўзнаўлення яго жыцця. Мы зусім не маем намеру знішчыць гэтае асабістае прысваенне прадуктаў працы, служачых непасрэдна для ўзнаўлення жыцця, прысваенне, не пакідаючае ніякага лішку, які мог-бы стварыць уладу над чужой працай. Мы хочам знішчыць толькі жалкі характар такога прысваення, калі рабочы жыве толькі для таго, каб павялічваць капітал, і жыве ўсяго пастолькі, паколькі гэтага патрабуюць інтарэсы пануючага класа.

У буржуазным грамадстве жывая праца ёсць толькі сродак павялічваць накопленую працу. У камуністычным грамадстве накопленая праца — гэта толькі сродак расшыраць, узбагачаць, палягчаць жыццёвы працэс рабочых.

Такім чынам, у буржуазным грамадстве мінулае пануе над сучасным, у камуністычным грамадстве — сучаснае над мінулым. У буржуазным грамадстве капітал уладае самастойнасцю і індывідуальнасцю, між тым як працоўны індывідуум пазбаўлен самастойнасці і абязлічан.

І знішчэнне гэтых адносін буржуазія называе скасаваннем асобы і свабоды! Яна права. Сапраўды, гутарка

ідзе аб скасаванні буржуазнай асобы, буржуазнай самастойнасці і буржуазнай свабоды.

Пад свабодай, у рамках цяперашніх буржуазных вытворчых адносін, разумеюць свабоду гандлю, свабоду куплі і продажу.

Але з падзеннем гандлярства падзе і свабоднае гандлярства. Размовы аб свабодным гандлярстве, як і ўсе іншыя высокапарныя прамовы нашых буржуа аб свабодзе, маюць наогул сэнс толькі ў адносінах да не-свабоднага гандлярства, да заняволеннага гаражаніна сярэдневякоўя, а не ў адносінах да комуністычнага знішчэння гандлярства, буржуазных вытворчых адносін і самой буржуазіі.

Вам здаецца жахлівым тое, што мы хочам знішчыць прыватную ўласнасць. Але ў вашым цяперашнім грамадстве прыватная ўласнасць знішчана для дзевяці дзесятых яго членаў; яна існуе іменна дзякуючы таму, што не існуе для дзевяці дзесятых. Вы папракаеце нас, значыцца, у тым, што мы хочам знішчыць уласнасць, якая ставіць у якасці неабходнай умовы адсутнасць уласнасці ў велізарнай большасці грамадства.

Адным словам, вы папракаеце нас у тым, што мы хочам знішчыць вашу ўласнасць. Так, мы сапраўды хочам гэта зрабіць.

З таго моманту, калі нельга будзе больш ператвараць працу ў капітал, у грошы, у пазямельную рэнту, карацей — у грамадскую сілу, якую можна манапалізаваць, г. зн. з таго моманту, калі асабістая ўласнасць не зможа больш ператварацца ў буржуазную ўласнасць, — з гэтага моманту, заяўляеце вы, асоба знішчана.

Вы прызнаецеся, значыцца, што асобай вы не прызнаеце нікога, апроча буржуа, г. зн. буржуазнага ўласніка. Такая асоба сапраўды павінна быць знішчана.

Камунізм ні ў каго не адбірае магчымасці прысваення грамадскіх прадуктаў, ён адбірае толькі магчымасць пры дапамозе гэтага прысваення занявольваць чужую працу.

Выстаўлялі прэрэчанне, быццам са знішчэннем прыватнай уласнасці спыніцца ўсякая дзейнасць і запануе ўсеагульная ленасць.

У такім выпадку буржуазнае грамадства павінна было-б даўно загінуць ад ленасці, бо тут той, хто працуе, нічога не набывае, а той, хто набывае, не працуе.

Усе гэтыя апасенні зводзяцца да таўталогіі, што няма больш наёмнай працы, раз не існуе больш капітала.

Усе пярэчанні, накіраваныя супроць камуністычнага спосабу прысваення і вытворчасці матэрыяльных прадуктаў, пашыраюцца таксама на прысваенне і вытворчасць прадуктаў разумовай працы. Падобна да таго як знішчэнне класавай уласнасці здаецца буржуа знішчэннем самой вытворчасці, так і знішчэнне класавай адукацыі для яго роўназначна знішчэнню адукацыі наогул.

Адукацыя, пагібель якой ён аплаквае, з'яўляецца для велізарнай большасці ператварэннем у прыдатак машыны.

Але не спрачайцеся з намі, ацэньваючы пры гэтым адмену буржуазнай уласнасці з пункту гледжання вашых буржуазных уяўленняў аб свабодзе, адукацыі, праве і т. д. Вашы ідэі самі з'яўляюцца прадуктам буржуазных вытворчых адносін і буржуазных адносін уласнасці, гэтак-жа сама як ваша права ёсць толькі ўзвездзеная ў закон воля вашага класа, воля, змест якой вызначаецца матэрыяльнымі ўмовамі жыцця вашага класа.

Ваша прыстраснае ўяўленне, якое прымушае вас ператвараць свае вытворчыя адносіны і адносіны ўласнасці з адносін гістарычных, праходзячых у працэсе развіцця вытворчасці, у вечныя законы прыроды і розуму, вы раздзяляеце з усімі панаваўшымі раней і загінуўшымі класамі. Калі заходзіць гутарка аб буржуазнай уласнасці, вы не смееце больш зразумець таго, што здаецца вам зразумелым у адносінах уласнасці антычнай або феадальнай.

Знішчэнне сям'і! Нават самыя крайнія радыкалы абураюцца гэтым гнусным намерам камуністаў.

На чым аснавана сучасная, буржуазная сям'я? На капітале, на прыватнай нажыве. У зусім развітым відзе яна існуе толькі для буржуазіі; але яна знаходзіць сваё дапаўненне ў вымушанай бессямейнасці пролетарыяў і ў публічнай прастытуцыі.

Буржуазная сям'я натуральна адпадае разам з адпазеннем гэтага яе дапаўнення, і абедзве разам знікнуць са знікненнем капітала.

Або вы папракаеце нас у тым, што мы хочам спыніць эксплуатацыю дзяцей іх бацькамі? Мы прызнаемся ў гэтым злачынстве.

Але вы сцвярджаеце, што, замяняючы хатняе выхаванне грамадскім, мы хочам знішчыць самыя дарагія для чалавека адносіны.

А хіба ваша выхаванне не вызначаецца грамадствам? Хіба яно не вызначаецца грамадскімі адносінамі, у якіх вы выхоўваеце, не вызначаецца прамым або ўскосным умяшаннем грамадства праз школу і т. д.? Комуністы не выдумляюць уплыву грамадства на выхаванне; яны толькі змяняюць характар выхавання, вырываюць яго з-пад уплыву пануючага класа.

Буржуазныя разглагольванні аб сям'і і выхаванні, аб пяшчотных адносінах паміж бацькамі і дзецьмі выклікаюць тым больш агіды, чым больш разбураюцца ўсе сямейныя сувязі ў асяроддзі пролетарыята дзякуючы развіццю буйнай прамысловасці, чым больш дзеці ператвараюцца ў простыя прадметы гандлю і рабочыя інструменты.

Але вы, комуністы, хочаце ўвесці агульнасць жонак,—крычыць нам хорам уся буржуазія.

Буржуа глядзіць на сваю жонку як на простую прыладу вытворчасці. Ён чуе, што прылады вытворчасці мяркуюцца прадаставіць у агульнае карыстанне, і, вядома, не можа пазбыцца думкі, што і жанчын напаткае такі самы лёс.

Ён нават і не падазрае, што справа ідзе якраз аб знішчэнні такога становішча жанчыны, калі яна з'яўляецца простай прыладай вытворчасці.

Між іншым, няма нічога смяшнейшага за высокамаральны жах нашых буржуа з поваду мнімай афіцыйнай агульнасці жонак у комуністаў. Комуністам няма патрэбы ўводзіць агульнасць жонак, яна існавала амаль заўсёды.

Нашы буржуа, не задавальняючыся тым, што у іх распараджэнні знаходзяцца жонкі і дочки іх рабочых, не гавораць ўжо аб афіцыйнай прастытуцыі, бачаць асобую асалоду ў тым, каб спакушаць жонак адзін у другога.

Буржуазны шлюб з'яўляецца ў сапраўднасці агульнасцю жонак. Комуністам можна было-б зрабіць папрок толькі хіба ў тым, быццам яны хочуць увесці замест крывадушна-прыкрытай агульнасці жонак афіцыйную, адкрытую. Але-ж само сабою зразумела, што са знішчэннем цяперашніх вытворчых адносін знікне і выця-

каючая з іх агульнасць жонак, г. зн. афіцыяльная і неафіцыяльная прастытуцыя.

Далей, комуністаў папракаюць, быццам яны хочуць адмяніць айчыну, нацыянальнасць.

Рабочыя не маюць айчыны. У іх нельга адабраць тое, чаго ў іх няма. Паколькі пролетарыят павінен перш за ўсё заваяваць палітычнае панаванне, падняцца да становішча нацыянальнага класа, канстытуіравацца як нацыя, ён сам пакуль яшчэ нацыянальны, хоць зусім не ў тым сэнсе, як разумее гэта буржуазія.

Нацыянальная абасобленасць і процілегласці народаў усё больш і больш знікаюць ужо з развіццём буржуазіі, са свабодай гандлю, сусветным рынкам, з аднастайнасцю прамысловай вытворчасці і адпаведных ёй умоў жыцця.

Панаванне пролетарыята яшчэ больш паскорыць іх знікненне. Злучэнне намаганняў, па крайняй меры цывілізаваных краін, ёсць адна з першых умоў вызвалення пролетарыята.

У той-жа меры, у якой будзе знішчана эксплуатацыя аднаго індывідуума другім, знішчана будзе і эксплуатацыя адной нацыі другой.

Разам з антаганізмам класаў унутры нацыі падуць і варожыя адносіны нацый паміж сабой.

Абвінавачанні супроць комунізма, выстаўляемыя з рэлігійных, філасофскіх і наогул ідэалагічных пунктаў погляду, не заслугоўваюць падрабязнага разгляду.

Ці патрэбна асобая глыбокадумнасць, каб зразумець, што разам з умовамі жыцця людзей, з іх грамадскімі адносінамі, з іх грамадскім быццём змяняюцца таксама і іх уяўленні, погляды і паняцці, — адным словам, іх сазнанне?

Што-ж даказвае гісторыя ідэй, як не тое, што духоўная вытворчасць пераўтвараецца разам з матэрыяльнай? Пануючымі ідэямі любога часу былі заўсёды толькі ідэі пануючага класа.

Гавораць аб ідэях, якія рэвалюцыянізуюць усё грамадства; гэтым выражаюць толькі той факт, што ўнутры старога грамадства ўтварыліся элементы новага, што непасрэдна побач з разлажэннем старых умоў жыцця ідзе і разлажэнне старых ідэй.

Калі старажытны свет ішоў да гібелі, старажытныя рэлігіі былі пераможаны хрысціянскай рэлігіяй. Калі хры-

сціянскія ідэі ў XVIII веку гінулі пад ударам асветніцкіх ідэй, феадальнае грамадства вяло свой смяротны бой з рэвалюцыйнай у той час буржуазіяй. Ідэі свабоды сумлення і рэлігіі выражалі сабою толькі панаванне свабоднай канкурэнцыі ў абсягу сумлення.

«Але», скажучь нам, «рэлігійныя, маральныя, філасофскія, палітычныя, прававыя ідэі і т. д., вядома, змяняліся ў ходзе гістарычнага развіцця. Рэлігія-ж, маральнасць, філасофія, палітыка, права заўсёды захоўваліся ў гэтым бесперапынным змяненні.

Да таго-ж, існуюць вечныя ісціны, як свабода, справядлівасць і т. д., агульныя ўсім стадыям грамадскага развіцця. Комунізм-жа адмяняе вечныя ісціны, ён адмяняе рэлігію, маральнасць, замест таго каб абнавіць іх; значыцца, ён супярэчыць усяму папярэдняму ходу гістарычнага развіцця».

Да чаго зводзіцца гэтае абвінавачанне? Гісторыя ўсіх дагэтуль існаваўшых грамадстваў рухалася ў класавых процілегласцях, якія ў розныя эпохі складваліся парознаму.

Але якія-б формы яны ні набывалі, эксплуатацыя адной часткі грамадства другою з'яўляецца фактам, агульным усім мінулым стагоддзям. Нядзіва таму, што грамадскае сазнанне ўсіх вякоў, не гледзячы на ўсю рознастайнасць і ўсе адрозненні, ідзе ў пэўных агульных формах, у такіх формах,—формах сазнання,—якія зусім знікнуць толькі з канчатковым знікненнем процілегласці класаў.

Комуністычная рэвалюцыя ёсць самы рашучы разрыў з атрыманымі ў спадчыну ад мінулага адносінамі ўласнасці; нядзіва, што ў ходзе свайго развіцця яна самым рашучым чынам парывае з ідэямі, атрыманымі ў спадчыну ад мінулага.

Пакінем, аднак, прэрэчанні буржуазіі супроць комунізма.

Мы бачылі ўжо вышэй, што першым крокам у рабочай рэвалюцыі з'яўляецца ператварэнне пролетарыята ў пануючы клас, заваяванне дэмакратыі.

Пролетарыят скарыстае сваё палітычнае панаванне для таго, каб вырваць у буржуазіі крок за крокам увесь капітал, цэнтралізаваць усе прылады вытворчасці ў руках дзяржавы, г. зн. пролетарыята, арганізаванага як

пануючы клас¹, і магчыма больш хутка павялічыць суму прадукцыйных сіл.

Гэта можа, вядома, адбыцца спачатку толькі пры дапамозе дэспатычнага ўмяшання ў права ўласнасці і ў буржуазныя вытворчыя адносіны, г. зн. пры дапамозе мерапрыемстваў, якія эканамічна здаюцца недастатковымі і негрунтоўнымі, але якія ў ходзе руху перарастаюць саміх сябе і немінучы як сродак для перавароту ва ўсім спосабе вытворчасці.

Гэтыя мерапрыемствы будуць, вядома, розныя ў розных краінах.

Аднак у найбольш перадавых краінах могуць быць амаль усюды прыменены наступныя меры²:

1) Экспрапрыяцыя пазямельнай уласнасці і накіраванне пазямельнай рэнты на пакрыццё дзяржаўных расходаў.

2) Высокі прагрэсіўны падатак.

3) Адмена права спадчыны.

4) Канфіскацыя маёмасці ўсіх эмігрантаў і мяцежнікаў.

5) Цэнтралізацыя крэдыта ў руках дзяржавы пры дапамозе нацыянальнага банка з дзяржаўным капіталам і з выключнай манаполіяй.

6) Цэнтралізацыя ўсяго транспарта ў руках дзяржавы.

7) Павелічэнне ліку дзяржаўных фабрык, прылад вытворчасці, расчыстка пад пахаць і палепшанне зямель па агульнаму плану.

¹ Падкрэсліваючы асоба гэтае месца, Ленін пісаў: «Дзяржава, г. зн. арганізаваны ў пануючы клас пролетарыят»—гэта і ёсць дыктатура пролетарыята» («Марксізм аб дзяржаве», ІМЭЛ, 1932 г., стар. 46). Улічваючы вопыт рэвалюцыі 1848 г., Маркс у сваёй рабоце «18 брумера Луі Банапарта» развівае і канкрэтызуе вучэнне аб дыктатуры пролетарыята. Тут ён указвае, што пролетарыят не можа проста авалодаць буржуазнай дзяржаўнай машынай, а павінен «разбіць», «зламаць» яе (гл. т. II Выбр. твораў). Далей, на аснове вопыту Парыжскай комуны (гл. К. Маркс, «Грамадзянская вайна ў Францыі» ў т. II Выбр. твораў) Маркс дае характарыстыку таго дзяржаўнага апарата (дзяржавы тыпу Комуны), якім пролетарыят замяніць разбураны ім прыгнятальніцкі апарат буржуазнай дзяржавы (гл. Ленін, «Дзяржава і рэвалюцыя», Творы, т. XXI) Рэд.

² У «Прынцыпах камунізма», якія паслужылі накідам да «Маніфеста камуністычнай партыі», Энгельс ізлажыў гэтую праграму ў 12 пунктах, з поваду якіх таварыш Сталін яшчэ на XV партканферэнцыі ў 1926 г. указаў, што «дзесяць дзесятых гэтай праграмы ўжо ажыццёўлена нашай рэвалюцыяй» (гл. Зборнік «Аб апазіцыі», Гіз, 1928 г., стар. 378). Рэд.

8) Аднолькавая абавязковасць працы для ўсіх, арганізацыя прамысловых армій, у асаблівасці для земляробства.

9) Злучэнне земляробства з прамысловасцю, дапамога паступоваму знішчэнню процілегласці¹ паміж горадам і вёскай.

10) Грамадскае і бясплатнае выхаванне ўсіх дзяцей. Забарона фабрычнай працы дзяцей у сучаснай яе форме. Спалучэнне выхавання з матэрыяльнай вытворчасцю і т. д. і т. д.

Калі ў ходзе развіцця знікнуць класавыя адрозненні і ўся вытворчасць сканцэнтруецца ў руках аб'яднаных у асацыяцыі індывідаў, тады публічная ўлада страціць свой палітычны характар. Палітычная ўлада ва ўласным сэнсе слова — гэта арганізаванае насілле аднаго класа для падаўлення другога. Калі пролетарыят у барацьбе супроць буржуазіі абавязкова аб'ядноўваецца ў клас, калі шляхам рэвалюцыі ён ператварае сябе ў пануючы клас і ў якасці пануючага класа сілай скасоўвае старыя вытворчыя адносіны, то разам з гэтымі вытворчымі адносінамі ён знішчае ўмовы існавання класавай процілегласці, а таксама класаў наогул², а тым самым і сваё ўласнае панаванне як класа.

На месца старога буржуазнага грамадства з яго класамі і класавымі процілегласцямі прыходзіць асацыяцыя, у якой свабоднае развіццё кожнага з'яўляецца ўмовай свабоднага развіцця ўсіх.

III. СОЦЫЯЛІСТЫЧНАЯ І КОМУНІСТЫЧНАЯ ЛІТАРАТУРА

1) РЕАКЦЫЙНЫ СОЦЫЯЛІЗМ

а) Феадальны соцыялізм

Французская і англійская арыстакратыя па свайму гістарычнаму становішчу была заклікана да таго, каб пісаць памфлеты супроць сучаснага буржуазнага гра-

¹ У пазнейшых выданнях, пачынаючы з выдання 1872 г., слова: «процілегласці» заменена словам: «адрозненні». Рэд.

² У наступных выданнях, пачынаючы з выдання 1872 г., — «то разам з гэтымі вытворчымі адносінамі ён знішчае ўмовы існавання класавай процілегласці, ліквідуе класы наогул, а тым самым і сваё ўласнае панаванне як класа». Рэд.

мадства. У французскай ліпеньскай рэволюцыі 1830 г. і ў англійскім руху на карысць парламенцкай рэформы ненавісны выскачка яшчэ раз нанёс ёй паражэнне. Аб сур'ёзнай палітычнай барацьбе не магло быць больш і гутаркі. Ёй заставалася толькі літаратурная барацьба. Але і ў галіне літаратуры старыя фразы часоў рэстаўрацыі сталі ўжо немагчымы¹. Каб узбудзіць спачуванне, арыстакратыя павінна была зрабіць выгляд, што яна ўжо не клапаціцца аб сваіх уласных інтарэсах і складае свой абвінаваўчы акт супроць буржуазіі толькі ў інтарэсах эксплуатаемага рабочага класа. Яна дастаўляла сабе задавальненне тым, што выдумляла пасквілі на свайго новага ўладара і шаптала яму на вуха больш або менш злавесныя прароцтвы.

Так узнік феадальны соцыялізм — напалавіну пахавальная песня, напалавіну пасквіль, напалавіну водгалас мінулага, напалавіну пагроза будучага, які падчас паражэе буржуазію ў самае сэрца сваім горкім, астравумным, саркастычным прыгаварам, але які заўсёды стварае камічнае уражанне поўнай няздольнасцю зразумець ход сучаснай гісторыі.

Арыстакратыя размахвала жабрацкай торбай пролетарыята, як сцягам, каб павесці за сабою народ. Але кожны раз, калі ён ішоў за ёю, ён заўважаў на яе заду старыя феадальныя гербы і разбягаўся з гучным і непачцівым рогатам.

Разыгрываннем гэтай камедыі займалася частка французскіх легітымістаў і «Маладая Англія»².

Калі феадалы даказваюць, што іх спосаб эксплуатацыі быў іншага роду, чым буржуазная эксплуатацыя, то яны забываюць толькі, што яны эксплуатавалі пры зусім іншых, цяпер ужо аджыўшых, акалічнасцях і ўмовах. Калі яны ўказваюць, што пры іх панаванні не існавала сучаснага пролетарыята, то забываюць, што якраз сучасная буржуазія была неабходным плодам іх грамадскага ладу.

¹ Маецца на ўвазе не англійская рэстаўрацыя 1660—1689 гг., а французская рэстаўрацыя 1814—1830 гг. (*Заўвага Энгельса да англійскага выдання 1888 г.*).

² *Легітымісты*—найбольш рэакцыйная з манархічных партый у Францыі, партыя дваран-землеўладальнікаў, староннікаў дынастыі Бурбонаў. «Маладая Англія»—група англійскіх кансерватараў, выступаўшая ў пачатку 40-х гадоў XIX в. Рэд.

Між іншым, яны так мала скрываюць рэакцыйны характар сваёй крытыкі, што іх галоўнае абвінавачанне супроць буржуазіі іменна ў тым і заключаецца, што пры яе панаванні развіваецца клас, які ўзарве ў паветра ўвесь стары грамадскі парадак.

Яны значна больш папракаюць буржуазію ў тым, што яна параджае рэволюцыйны пролетарыят, чым у тым, што яна параджае пролетарыят наогул.

Вось чаму ў палітычнай практыцы яны прымаюць удзел ва ўсіх гвалтоўных мерапрыемствах супроць рабочага класа, а ў штодзённым жыцці, наперакор усёй сваёй напышлівай фразеалогіі, не ўпускаюць выпадку падбіраць залатыя яблыкі¹ і не без выгады выменьваюць вернасць, любоў, чэсць на авечую воўну, цукровыя буракі і гарэлку².

Падобна да таго як поп заўсёды ішоў побач з феодалам, папоўскі соцыялізм ідзе побач з феадальным.

Няма нічога лягчэй, як надаць хрысціянскаму аскетызму соцыялістычнае адценне. Хіба хрысціянства не паўставала таксама супроць прыватнай уласнасці, супроць шлюбу, супроць дзяржавы? Хіба яно не прапаведвала замест гэтага дабрачыннасць і жабрацтва, бяшлюбнасць і ўмярцвенне плоці, манастырскае жыццё і царкву? Хрысціянскі соцыялізм — гэта толькі святая вада, якою поп кропіць аслабленне арыстакрата.

б) Дробнабуржуазны соцыялізм

Феадальная арыстакратыя — не адзіны звергнуты буржуазіяй клас, умовы жыцця якога ў сучасным буржуазным грамадстве пагаршаліся і адміралі. Сярэдневяковае саслоўе гаражан і саслоўе дробных сялян былі папярэднікамі сучаснай буржуазіі. У краінах, менш

¹ У англійскім выданні 1888 г. пасля слоў: «залатыя яблыкі» устаўлена: «падаючыя з дрэва прамысловасці». Рэд.

² Гэта адносіцца галоўным чынам да Германіі, дзе пазямельная арыстакратыя і юнкерства апрацоўваюць большую частку сваіх зямель за ўласны кошт праз упраўляючых і ў дадатак з'яўляюцца буйнымі ўласнікамі бурачнацукровых і спіртаачышчальных заводаў. Больш багатыя англійскія арыстакраты да гэтага яшчэ не дайшлі; але яны таксама ведаюць, як можна кампенсаваць падзенне рэнты, уступаючы сваё імя арганізатарам больш або менш сумніцельных акцыянерных кампаній. (Заўвага Энгельса да англійскага выдання 1888 г.).

развітых у прамысловых і гандлёвых адносінах, клас гэты да цяперашняга часу яшчэ гібее побач з развіваючайся буржуазіяй.

У тых краінах, дзе развілася сучасная цывілізацыя, утварылася — і як дадатковая частка буржуазнага грамадства заўсёды зноў утвараецца — новая дробная буржуазія, якая хістаецца паміж пролетарыятам і буржуазіяй. Але канкурэнцыя заўсёды спіхае належачых да гэтага класа асоб у рады пролетарыята, і яны пачынаюць ужо бачыць набліжэнне таго моманту, калі з развіццём буйнай прамысловасці яны зусім знікнуць як самастойная частка сучаснага грамадства і ў гандлі, прамысловасці і земляробстве будуць замешчаны наглядчыкамі і наёмнымі служачымі.

У такіх краінах, як Францыя, дзе сялянства складае значна больш палавіны ўсяго насельніцтва, натуральна было паяўленне пісьменнікаў, якія, становячыся на старану пролетарыята супроць буржуазіі, у сваёй крытыцы буржуазнага ладу прыкладвалі да яго дробнабуржуазную і дробнасялянскую мерку і абаранялі справу рабочых з дробнабуржуазнага пункту погляду. Так узнік дробнабуржуазны соцыялізм. Сісмандзі стаіць на чале гэтага роду літаратуры не толькі ў Францыі, але і ў Англіі.

Гэты соцыялізм дасканала ўмеў заўважыць супярэчнасці ў сучасных вытворчых адносінах. Ён выкрыў крывадушную апалагетыку эканамістаў. Ён неабвержна даказаў разбуральнае дзеянне машынай вытворчасці і падзелу працы, канцэнтрацыю капіталаў і землеўладання, перавытворчасць, крызісы, немінуючую гібель дробных буржуа і сялян, галечу пролетарыята, анархію вытворчасці, страшэнную няроўнасць у размеркаванні багацця, знішчальную прамысловую вайну нацыяў паміж сабою, разлажэнне старых звычаяў, старых сямейных адносін і старых нацыянальнасцей.

Але па свайму станоўчаму зместу гэты соцыялізм імкнецца або аднавіць старыя сродкі вытворчасці і абмену, а разам з імі старыя адносіны ўласнасці і старое грамадства, або — зноў гвалтоўна ўціснуць сучасныя сродкі вытворчасці і абмену ў рамкі старых адносін уласнасці, адносін, якія былі ўжо імі ўзарваны і неабходна павінны былі быць узарваны. У абодвух выпадках ён адначасова і рэакцыйны і утапічны.

Цэхавая арганізацыя прамысловасці і патрыярхальная сельская гаспадарка — вось яго апошніяе слова.

У далейшым сваім развіцці напрамак гэты выліўся ў труслівае бурчэнне.

в) Нямецкі, або «ісцінны», соцыялізм

Соцыялістычная і комуністычная літаратура Францыі, якая ўзнікла пад гнётам пануючай буржуазіі і з'яўляецца літаратурным выражэннем барацьбы супроць гэтага панавання, была перанесена ў Германію ў такі час, калі буржуазія там толькі што пачала сваю барацьбу супроць феадальнага абсалютызма.

Нямецкія філосафы, поўфілосафы і любіцелі прыгожай фразы прагна ўхапіліся за гэту літаратуру, забыўшыся толькі, што з перанясеннем гэтых твораў з Францыі ў Германію туды не былі адначасова перанесены і французскія ўмовы жыцця. У нямецкіх умовах французская літаратура страціла ўсё непасрэднае практычнае значэнне і набыла выгляд чыста літаратурнай плыні. Яна павінна была здавацца проста дасужым размышленнем аб ісцінным грамадстве¹, аб ажыццяўленні чалавечай сутнасці. Так, патрабаванні першай французскай рэвалюцыі для нямецкіх філосафаў XVIII века мелі сэнс толькі як патрабаванні «практычнага розуму» наогул, а праяўленні волі рэвалюцыйнай французскай буржуазіі ў іх вачах мелі значэнне законаў чыстай волі, волі, якой яна павінна быць, ісцінна чалавечай волі.

Уся работа нямецкіх літаратараў заключалася выключна ў тым, каб прымірыць новыя французскія ідэі са сваім старым філасофскім сумленнем або, правільней, у тым, каб засвоіць французскія ідэі са свайго філасофскага пункту погляду.

Гэта засваенне адбылося такім-жа чынам, якім наогул засвойваюць чужую мову, шляхам перакладу.

Вядома, што на манускрыптах, якія змяшчалі ў сабе класічныя творы язычаскай старажытнасці, манахі паверх тэксту пісалі недарэчныя гісторыі каталіцкіх святых. Нямецкія літаратары паступілі з бязбожнай фран-

¹ У далейшых выданнях, пачынаючы з 1872 г., слоў: «аб ісцінным грамадстве» няма. *Рэд.*

цузскай літаратурай якраз наадварот. Пад французскі арыгінал яны ўпісалі сваю філасофскую бязглуздіцу. Напрыклад, пад французскую крытыку грашовых адносін яны ўпісалі «адчужэнне чалавечай сутнасці», пад французскую крытыку буржуазнай дзяржавы— «скасаванне панавання Абстрактна-Усеагульнага» і т. д.

Гэтае падсоўванне пад развіццё французскай мыслі сваёй філасофскай фразеалогіі яны ахрысцілі «філасофіяй дзеяння», «ісцінным соцыялізмам», «нямецкай навукай соцыялізма», «філасофскім абгрунтаваннем соцыялізма» і т. д.

Французская соцыялістычна-комуністычная літаратура была такім чынам зусім выхалашчана. І паколькі ў руках немца яна перастала выражаць барацьбу аднаго класа супроць другога, то немец быў пераконан, што ён падняўся вышэй «французскай аднабаковасці», што ён адстаявае, замест ісцінных патрэбнасцей, патрэбнасць у ісціне, а замест інтарэсаў пролетарыята—інтарэсы чалавечай сутнасці, інтарэсы чалавека наогул, чалавека, які не належыць ні да якога класа і наогул існуе не ў рэчаіснасці, а ў туманных нябёсах філасофскай фантазіі.

Гэты нямецкі соцыялізм, які лічыў свае бездапаможныя схаластычныя практыкаванні такімі сур'ёзнымі і важнымі і так крыкліва іх рэкламаваў, страціў патроху сваю педантычную нявіннасць.

Барацьба нямецкай, асабліва прускай, буржуазіі супроць феадалаў і абсалютнай манархіі, адным словам ліберальны рух,—станавілася ўсё сур'ёзней.

«Ісціннаму» соцыялізму прадставіўся, такім чынам, жаданы выпадак проціпаставіць палітычнаму руху соцыялістычныя патрабаванні, аддаваць традыцыйнай анафеме лібералізм, прадстаўнічую дзяржаву, буржуазную канкурэнцыю, буржуазную свабоду друку, буржуазнае права, буржуазную свабоду і роўнасць і прапаведваць народнай масе, што ў гэтым буржуазным руху яна не можа нічога выйграць, але, наадварот, рызыкуе ўсё страціць. Нямецкі соцыялізм вельмі дарэчы забываў, што французская крытыка, бясплодным водгаласам якой ён быў, мела на ўвазе сучаснае буржуазнае грамадства з адпавядаючымі яму матэрыяльнымі ўмовамi жыцця і адпаведнай палітычнай канстытуцыяй.

т. зн. якраз усе тыя прадпасылкі, аб заваяванні якіх у Германіі толькі яшчэ ішла гутарка.

Нямецкім абсалютным урадам, з іх світай папоў, школьных настаўнікаў, правінцыяльных дваранчыкаў і бюракратаў, ён служыў дарэчы трапіўшым пад руку пудзілам супроць пагражаюча наступаўшай буржуазіі.

Ён быў падсалоджаным дапаўненнем да горачы бізуноў і ружэйных куль, якімі гэтыя ўрады ўсміралі паўстанні нямецкіх рабочых.

Калі «ісцінны» соцыялізм станавіўся такім чынам зброяй у руках урадаў супроць нямецкай буржуазіі, то ён і непасрэдна служыў выражэннем рэакцыйных інтарэсаў, інтарэсаў нямецкага мяшчанства. У Германіі сапраўдную грамадскую аснову існуючага парадку рэчаў складае дробная буржуазія, якая перайшла ў спадчыну ад XVI века і з таго часу заўсёды зноў паяўляецца ў той або іншай форме.

Захаванне яе роўназначна захаванню існуючага ў Германіі парадку рэчаў. Ад прамысловага і палітычнага панавання буржуазіі яна са страхам чакае сваёй вернай тібелі, з аднаго боку, з прычыны канцэнтрацыі капітала, з другога—з прычыны росту рэвалюцыйнага пролетарыята. Ёй здавалася, што «ісцінны» соцыялізм адным стрэлам забівае двух зайцаў. І «ісцінны» соцыялізм распаўсюджваўся як зараза.

Вытканае з разумовага павуціння, расшытае вычурнымі кветкамі красамоўства, прасякнутае слязьмі саладжавага замілавання, гэтае містычнае покрыва, якім нямецкія соцыялісты прыкрывалі пару сваіх худых «вечных ісцін», толькі павялічвала збыт іх тавару сярод гэтай публікі.

Са свайго боку, нямецкі соцыялізм ўсё больш разумее сваё прызвание быць высокапарным прадстаўніком гэтага мяшчанства.

Ён абвясціў нямецкую нацыю ўзорнай нацыяй, а нямецкага мешчаніна—узорам чалавека. Кожнай яго нізасці ён надаваў патаемны, узвышаны соцыялістычны сэнс, які ператвараў яе ў нешта ёй зусім процілеглае. Паслядоўны да канца, ён адкрыта выступаў супроць «груба-разбуральнага» напрамку камунізма і абвясціў, што сам ён у сваёй велічнай бесстароннасці стаіць вышэй за ўсякую класавую барацьбу. За вельмі нямногімі

выключэннямі ўсё, што цыркуліруе ў Германіі ў якасці нібы соцыялістычных і камуністычных твораў, належыць да гэтай бруднай, разбэшчваючай літаратуры¹.

2) КАНСЕРВАТЫЎНЫ, АБО БУРЖУАЗНЫ, СОЦЫЯЛІЗМ

Пэўная частка буржуазіі жадае вылечыць *грамадскія хваробы* для таго, каб умацаваць існаванне буржуазнага грамадства.

Сюды адносяцца эканамісты, філантропы, паборнікі гуманнасці, дбальнікі аб шчасці працоўных класаў, арганізатары дабрачыннасці, члены таварыстваў апекавання жывёл, аснавальнікі таварыстваў цвярозасці, дробнатраўчатыя рэфарматары самых рознастайных відаў. Гэты буржуазны соцыялізм распрацоўваўся нават у цэлыя сістэмы.

У якасці прыкладу прывядзем «Філасофію нішчаты» Прудона.

Буржуа-соцыялісты хочуць захаваць умовы існавання сучаснага грамадства, але без барацьбы і небяспек, якія немінуча з іх выцякаюць. Яны хочуць захаваць сучаснае грамадства, аднак без тых элементаў, якія яго рэволюцыянізуюць і разлагаюць. Яны хацелі-б мець буржуазію без пролетарыята. Той свет, у якім пануе буржуазія, вядома, здаецца ёй самым лепшым са светаў. Буржуазны соцыялізм распрацоўвае гэтае суцэльнае ўяўленне ў больш або менш цэльную сістэму. Запрашаючы пролетарыят ажыццявіць яго сістэму і ўвайсці ў новы Іерусалім, ён па сутнасці патрабуе толькі, каб пролетарыят заставаўся ў цяперашнім грамадстве, але адкінуў сваё ўяўленне аб ім, як аб нечым ненавісным.

Другая, менш сістэматычная, але больш практычная форма гэтага соцыялізма імкнулася да таго, каб унесці рабочаму класу адмоўныя адносіны да ўсякага рэволюцыйнага руху, даказваючы, што яму можа быць карысна не тое або іншае палітычнае пераўтварэнне, а толькі змяненне матэрыяльных умоў жыцця, эканамічных адносін. Аднак пад змяненнем матэрыяльных умоў жыцця гэты соцыялізм разумее ні ў якім разе не

¹ Рэволюцыйная бура 1848 г. знесла ўвесь гэты гнусны напрамак і адбіла ахвоту ў яго носьбітаў спекуліраваць соцыялізмам. Галоўным прадстаўніком і класічным тыпам гэтага напрамку з'яўляецца п. Карл Грун. (Зайвага Энгельса да нямецкага выдання 1890 г.)

знішчэнне буржуазных вытворчых адносін, ажыццявімае толькі рэволюцыйным шляхам, а адміністрацыйныя палепшанні, якія адбываюцца на глебе гэтых вытворчых адносін, значыцца, нічога не змяняюць у адносінах паміж капіталам і наёмнай працай, у лепшым-жа выпадку толькі скарачаюць для буржуазіі выдаткі яе панавання і спрашчаюць яе дзяржаўную гаспадарку.

Самае падыходзячае для сябе выражэнне буржуазны соцыялізм знаходзіць толькі тады, калі ператвараецца ў прасты аратарскі абарот мовы.

Свабодны гандаль! у інтарэсах рабочага класа; апякунскія пошліны! у інтарэсах рабочага класа; адзіночныя турмы! у інтарэсах рабочага класа,—вось апошняе, адзіна сказанае ўсур'ез, слова буржуазнага соцыялізма.

Соцыялізм буржуазіі заключаецца якраз у сцвярджэнні, што буржуа з'яўляюцца буржуа,—у інтарэсах рабочага класа.

3) КРЫТЫЧНА-УТАПІЧНЫ СОЦЫЯЛІЗМ І КОМУНІЗМ

Мы не гаворым тут пра тую літаратуру, якая ва ўсіх вялікіх рэволюцыях новага часу выражала патрабаванні пролетарыята (творы Бабёфа і т. д.).

Першыя спробы пролетарыята непасрэдна ажыццявіць свае ўласныя класавыя інтарэсы ў часе ўсеагульнага ўзбуджэння, у перыяд звяржэння феадальнага грамадства, немінуча цярпелі крушэнне з прычыны няразвітасці самога пролетарыята, а таксама з прычыны адсутнасці матэрыяльных умоў яго вызвалення, таму што гэтыя ўмовы з'яўляюцца толькі прадуктам буржуазнай эпохі. Рэволюцыйная літаратура, якая суправаджала гэтыя першыя рухі пролетарыята, па свайму зместу немінуча з'яўляецца рэакцыйнай. Яна прапаведуе ўсеагульны аскетызм і грубую ўраўнальнасць.

Уласна соцыялістычныя і камуністычныя сістэмы, сістэмы Сен-Сімона, Фур'е, Оуэна і т. д., узнікаюць у першы, няразвіты перыяд барацьбы паміж пролетарыятам і буржуазіяй, паказаны намі вышэй (гл. «Буржуазія і пролетарыят»).

Вынаходцы гэтых сістэм, праўда, бачаць процілегласць класаў, таксама як і дзеянне разбуральных элементаў унутры самога пануючага грамадства. Але яны

не бачаць на баку пролетарыята ніякай гістарычнай самадзейнасці, ніякага ўласцівага яму палітычнага руху.

Паколькі развіццё класавага антаганізма ідзе поруч з развіццём прамысловасці, то яны таксама не могуць яшчэ знайсці матэрыяльных умоў вызвалення пролетарыята і шукаюць такой соцыяльнай навукі, такіх соцыяльных законаў, якія стварылі-б гэтыя ўмовы.

Месца грамадскай дзейнасці павінна заняць іх асабістая вынаходніцкая дзейнасць, месца гістарычных умоў вызвалення — фантастычныя ўмовы, месца паступова ідучай уперад арганізацыі пролетарыята ў клас — арганізацыя грамадства па прыдуманаму імі рэцэпту. Далейшая гісторыя ўсяго свету зводзіцца для іх да прапаганды і практычнага ажыццяўлення іх грамадскіх планаў.

Праўда, яны ўсведамляюць, што ў гэтых сваіх планах абараняюць галоўным чынам інтарэсы рабочага класа як найбольш пакутуючага класа. Толькі ў якасці гэтага найбольш пакутуючага класа і існуе для іх пролетарыят.

Аднак няразвітая форма класовай барацьбы, а таксама іх уласнае становішча ў жыцці прыводзяць да таго, што яны лічаць сябе стаячымі высока над гэтым класавым антаганізмам. Яны хочуць палепшыць становішча ўсіх членаў грамадства, нават і тых, што знаходзяцца ў самых лепшых умовах. З прычыны гэтага яны заўсёды апеліруюць да ўсяго грамадства без адрознення і нават пераважна — да пануючага класа. На іх думку, дастаткова толькі зразумець іх сістэму, каб прызнаць яе самым лепшым планам самага лепшага з магчымых грамадстваў.

Яны адвяргаюць з прычыны гэтага ўсякае палітычнае, і ў асаблівасці ўсякае рэвалюцыйнае, дзеянне; яны хочуць дасягнуць сваёй мэты мірным шляхам і прабуюць пры дапамозе дробных і, вядома, няўдачных вопытаў, сілай прыкладу пракласці дарогу новаму грамадскаму евангеллю.

Гэтае фантастычнае апісанне будучага грамадства ўзнікае ў той час, калі пролетарыят яшчэ знаходзіцца ў вельмі няразвітым стане і ўяўляе сабе з прычыны гэтага сваё ўласнае становішча яшчэ фантастычна, яно ўзнікае з першага поўнага прадчуванняў парыву пролетарыята да ўсеагульнага пераўтварэння грамадства.

Але ў гэтых соцыялістычных і комуністычных творах ёсць таксама і крытычныя элементы. Гэтыя творы нападаюць на ўсе асновы існуючага грамадства. Вось чаму яны далі ў вышэйшай ступені каштоўны матэрыял для асветы рабочых. Іх станоўчыя вывады наконт будучага грамадства, напрыклад, знішчэнне процілегласці паміж горадам і вёскай, знішчэнне сям'і, прыватнай нажывы, наёмнай працы, абвяшчэнне грамадскай гармоніі, ператварэнне дзяржавы ў простае кіраванне вытворчасцю, — усе гэтыя палажэнні выражаюць толькі неабходнасць знішчэння класавай процілегласці, якая толькі што пачынала развівацца і была вядома ім толькі ў яе пярвочнай бясформеннай неакрэсленасці. У выніку і палажэнні гэтыя маюць яшчэ зусім утапічны характар.

Значэнне крытычна-утапічнага соцыялізма і кунізма стаіць у адваротных адносінах да гістарычнага развіцця. Па меры таго як развіваецца і набывае ўсё большыя выразныя формы барацьба класаў, гэтак фантастычнае імкненне ўзвысіцца над ёй, гэтыя фантастычна адмоўныя да яе адносіны пазбаўляюцца ўсякага практычнага сэнсу і ўсякага тэарэтычнага апраўдання. Вось чаму, калі аснавальнікі гэтых сістэм і былі ў многіх адносінах рэвалюцыйны, то іх вучні заўсёды ўтвараюць рэакцыйныя секты. Яны моцна трымаюцца старых поглядаў сваіх настаўнікаў, не гледзячы на далейшае гістарычнае развіццё пролетарыята. Вось чаму яны паслядоўна стараюцца зноў прытупіць класавую барацьбу і прымірыць процілегласці. Яны ўсё яшчэ марачь аб ажыццяўленні шляхам вопытаў сваіх грамадскіх утопій, аб устанавленні асобных фаланстэраў¹, аб аснаванні ўнутраных калоній [«Home-colonies»]¹, аб наладжанні маленькай Ікарыі¹, — кішанёвага выдання новага Іерусаліма, — і для збудавання ўсіх гэтых паветраных замкаў вымушаны звяртацца да філантропіі буржуазных сэрцаў і кашалькоў. Яны паступова апускаюцца ў катэгорыю алі-

¹ Фаланстэрамі называліся соцыялістычныя калоніі, якія праектаваў Фур'е; Ікарыяй Кабэ называў сваю утапічную краіну, а пазней сваю куністычную калонію ў Амерыцы. (Зайвага Энгельса да англійскага выдання 1888 г.)

Home colonies (калоніямі ўнутры краіны) Оуэн называў свае ўзорныя куністычныя таварыствы. Фаланстэрамі называліся грамадскія палацы, якія праектаваў Фур'е. Ікарыяй называлася утапічна-фантастычная краіна, куністычныя ўстановы якой апісваў Кабэ. (Зайвага Энгельса да нямецкага выдання 1890 г.)

саных вышэй рэакцыйных або кансерватыўных соцыялістаў, адрозніваючыся ад іх толькі больш сістэматычным педантызмам, фанатычнай верай у цудоўнае дзеянне сваёй соцыяльнай навукі.

Вось чаму яны з заядласцю выступаюць супроць усякага палітычнага руху рабочых, выклікаемага, на іх думку, толькі сляпым нявер'ем у новае евангелле.

Оуэністы ў Англіі і фур'ерысты ў Францыі выступаюць — першыя супроць чартыстаў, другія супроць рэфармістаў¹.

IV. АДНОСІНЫ КОМУНІСТАЎ ДА РОЗНЫХ АПАЗІЦЫЙНЫХ ПАРТЫЙ

Пасля таго, што было сказана ў раздзеле II, зразумелы адносіны комуністаў да склаўшыхся ўжо рабочых партый, г. зн. іх адносіны да чартыстаў у Англіі і да староннікаў аграрнай рэформы ў Паўночнай Амерыцы.

Комуністы змагаюцца ў імя бліжэйшых мэт і інтарэсаў рабочага класа, але ў той-жа час у руху сёнешняга дня яны адстаяваюць і будучыню руху. У Францыі, у барацьбе супроць кансерватыўнай і радыкальнай буржуазіі, комуністы прымыкаюць да соцыялістычна-дэмакратычнай партыі², не адмаўляючыся тым не менш ад права адносіцца крытычна да фраз і ілюзій, якія выцякаюць з рэвалюцыйнай традыцыі.

У Швейцарыі яны падтрымліваюць радыкалаў, не ўпускаючы, аднак, з-пад увагі, што гэтая партыя складаецца з супярэчлівых элементаў, часткова з дэмакратычных соцыялістаў у французскім стылі, часткова з радыкальных буржуа.

Сярод палякаў комуністы падтрымліваюць партыю, якая ставіць аграрную рэвалюцыю ўмовай нацыянальнага

¹ Гутарка ідзе аб старонніках газеты «La Réforme» («Рэформа»), органа «соцыялістычна-дэмакратычнай» партыі. Рэд.

² Гэтая партыя была тады прадстаўлена ў парламенце Ледру-Раленам, у літаратуры—Луі Бланам, у штодзённым друку—газетай «La Réforme» [«Рэформа»]. Назва—соцыялістычна-дэмакратычная—азначала, што гэтая частка дэмакратычнай або рэспубліканскай партыі, як і аўтары гэтай назвы, была больш або менш афарбована ў соцыялістычны колер. (Зайвага Энгельса да англійскага выдання 1888 г.)

Назваўшая сябе соцыялістычна-дэмакратычнай партыя ў Францыі была прадстаўлена ў палітычным жыцці Ледру-Раленам, у літаратуры—Луі Бланам; такім чынам, яна, як неба ад зямлі, адрознівалася ад сучаснай нямецкай соцыял-дэмакратыі. (Зайвага Энгельса да нямецкага выдання 1890 г.)

вызвалення, тую самую партыю, якая выклікала Кракаўскае паўстанне 1846 г.

У Германіі, паколькі буржуазія выступае рэволюцыйна, комуністычная партыя змагаецца разам з ёю супроць абсалютнай манархіі, феадальнай пазямельнай уласнасці і рэакцыйнага мяшчанства.

Але ні на хвіліну не перастае яна выпрацоўваць у рабочых магчыма больш яснае ўсведамленне варожай процілегласці паміж буржуазіяй і пролетарыятам, каб нямецкія рабочыя маглі цяпер-жа скарыстаць грамадскія і палітычныя ўмовы, якія павінна прынесці з сабою панаванне буржуазіі, як зброю супроць яе-ж самой, каб зараз-жа пасля звяржэння рэакцыйных класаў у Германіі пачалася барацьба супроць самой буржуазіі.

На Германію комуністы звяртаюць галоўную сваю ўвагу таму, што яна знаходзіцца напярэдадні буржуазнай рэволюцыі, таму, што яна зробіць гэты пераварот пры больш прагрэсіўных умовах еўрапейскай цывілізацыі наогул, са значна больш развітым пролетарыятам, чым у Англіі XVII і ў Францыі XVIII стагоддзя. Нямецкая буржуазная рэволюцыя, значыцца, можа быць толькі непасрэдным пралогам пролетарскай рэволюцыі.

Адным словам, комуністы ўсюды падтрымліваюць усякі рэволюцыйны рух, накіраваны супроць існуючага грамадскага і палітычнага ладу.

Ва ўсіх гэтых рухах яны высоўваюць на першае месца пытанне аб уласнасці, як асноўнае пытанне руху, незалежна ад таго, ці прыняў ён больш або менш развітую форму.

Нарэшце, комуністы ўсюды дабіваюцца аб'яднання і пагаднення паміж дэмакратычнымі партыямі ўсіх краін.

Комуністы лічаць ганебнай справай скрываць свае погляды і намеры. Яны адкрыта заяўляюць, што іх мэты могуць быць дасягнуты толькі шляхам гвалтоўнага звяржэння ўсяго існуючага грамадскага ладу. Няхай пануючыя класы садрагаюцца перад Комуністычнай Рэволюцыяй. Пролетарыям няма чаго ў ёй траціць апрача сваіх ланцугоў. Набудуць-жа яны ўвесь свет.

Пролетарыі ўсіх краін, еднайцеся!

*Напісана К. Марксам і Ф. Энгельсам
на нямецкай мове ў снежні 1847—студзені 1848 гг.
Упершыню надрукавана ў 1848 г., у Лондане.—
Маркс і Энгельс, Творы, т. V.*

Abelia var. *leucina*
Moskva 22.II.49.

Цана 60 кап.

25.

НА БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ
К. Маркс и Ф. Энгельс
Манифест коммунистической партии
Государственное Издательство БССР
Минск 1948